

Ketabton.com

علامه اقبال د افغانانو له نظره

سفارت جمهوری اسلامی پاکستان، کابل

د پي ډي اف زيار: ضيا، الحق سيند

علامه اقبال د افغانانو له نظره

(د سیمینار د مقالو ټولګه)

سفارت جمهوری اسلامی پاکستان، کابل

ڊالی :

دغه اثر د شرق نابغه شاعر علامه محمد

اقبال پاک روح ته ډالی کېږي.

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه :

د کتاب نوم :	علامه اقبال د افغانانو له نظره
ليکوال :	بېلابېل
زيار او اهتمام :	اختر منير (مطبوعاتې کونسل)
خپرندوی :	د پاکستان اسلامي جمهوريت سفارت ، کابل
تیراژ :	۱۰۰۰ ټوکه
چاپځای :	کابل - افغانستان
چاپکال :	۱۳۹۵ هـ ش (۲۰۱۶ م)

د چاپ ټول حقوق محفوظ دي

فهرست

لیکوال یا ویناوال

سرلیک

مخکڼه

- الف پیشگفتار سید ابرار حسین سفیر پاکستان
- ب د پیل خبرې اختر منیر (مطبوعاتي کونسل)
- ۱ د پاکستان د اسلامي جمهوریت سفیر د سید ابرار حسین وینا
- ۸ د لیکوال او شاعر اکاډمیسین سلیمان لایق شفاهي وینا
- ۱۹ پیام الحاج سید منصور نادري و الحاج سید داود نادري
علامه اقبال او افغاني فکر /
- ۲۳ څېړندوی حبیب الله رفیع
ویژه گیهای انسان سالاری در کلام اقبال /
- ۲۸ سرمحقق محمد آصف گلزاد
اثرپذیری اقبال از مولانا بلخ /
- ۳۷ معاون سرمحقق محمد متین مونس
علامه اقبال ، افغان او افغانستان /
- ۵۸ څېړنوال عبدالشکور قیومي
سهم اقبال در تحول شعر فارسي دری /
- ۶۳ معاون سرمحقق فاضل شریفی

- نگاهی به اقبال شاعر شاعر مرز شکن فارسي گوی /
۷۸ پوهندوی عادلہ انوری
له افغانستان او افغانانود اقبال د مینې لاملونه /
۸۴ څېړندوی رفیع الله نیازی
شقایقې از گلستان زنده گی زنده گی و طرزینش علامه اقبال لاهوري
۹۱ محقق برهان الدین نظامی
علامه اقبال ته (شعر)
۱۱۱ ډاکټر احسان الله درمل!
د اقبال لاهوري په مزار (شعر)
۱۱۳ ارواښاد منان ملگری
علامه اقبال ته ! (شعر)
۱۱۴ عبدالاحد منگل
۱۱۷ دانخوړونوالبوم

پیشگفتار :

علامه محمد اقبال لاهوری شاعر بلند آوازه و ملی پاکستان بود و یکی از سرمایه های مشترک بشریت به شمار میرود ، اما فراتر از این تمام مردم آزادیخواه جهان به ویژه مردمان کشورهای که ساکنین آنها به زبان فارسی صحبت می نمایند، ارادتمندی خاصی به علامه اقبال و آثار او دارند. از آن جمله علامه اقبال در کشور افغانستان از جایگاه خاصی برخوردار می باشد و مردم این کشور ارادتمندی خاص به آثار وی دارند، که پیام او را به آسانی درک می نمایند .

سال گذشته نویسنده گان و سخنوران افغانی بتاريخ ۹ نوامبر ۲۰۱۵ از روز اقبال تجلیل به عمل آورده و در سفارت جمهوری اسلامی پاکستان مقیم کابل با ما یکجا اشتراک نموده . مقاله های علمی خویش را در آن مراسم به خوانش گرفتند . قونسل مطبوعاتی و فرهنگی ما آقای اختر منیر اکنون تمام آن مقاله ها را جمع آوری نموده است . مطمئن هستم که این تلاش در گسترش روابط فرهنگی بین دو کشور دوست و برادر - پاکستان و افغانستان تأثیر مثبت و چشمگیری را خواهد داشت. همچنان برای دانشجویان، پژوهشگران و اقبال شناسان در سراسر جهان این یک سرمایه بزرگ معنوی به حساب می آید.

سید ابرار حسین

سفیر پاکستان در کابل

د پيل خبرې :

علامه محمد اقبال چې د پاکستان ملي شاعر او د شرقي ولسونو يو منلی او ستر شاعر دی، ټول عمر يې د شرقي ولسونو د آزادۍ په لار کې مبارزې او هلې ځلې کړي دي او ولسونو ته يې د آزادۍ او ترقي درس ورکړی دی، نو پر دې اساس د شرق ولسونه او په خاص ډول د پاکستان خلک هر کال په حکومتي او غير حکومتي سطحه د اقبال ورځ نمانځي او هغه ته خاص درناوی لري، نو موږ هم لازمه وبلله چې دغه ورځ په کابل کې د پاکستان د اسلامي جمهوريت په سفارت کې ونمانځو او بل دا چې په سفارت کې زما دنده د فرهنگي چارو سمبالښت دی، نو د خپل وظيفوي مسؤليت له مخې مو تېر کال په کابل کې د پاکستان د سفارت په انگر کې د علامه اقبال د ورځې په مناسبت يوه علمي - څېړنيزه غونډه جوړه کړې وه، په دغه نمانځغونډه کې د افغانستان د پښتو او فارسي ژبو سترو لیکوالو او شاعرانو برخه اخيسته وه او د اقبال په اړه يې ويناوې، مقالې او شعرونه وړاندې کړل. موږ لازمه وبلله چې دغه ليکنې، شعرونه او ويناوې راټولې کړو او په کتابي بڼه يې چاپ کړو، ترڅو په راتلونکي کې د اقبال مينه وال او اقبال پېژندونکي ترې په خپلو څېړنو کې ګټه واخلي.

ددې ټولگې د چاپ او نمانځغونډې په جوړولو کې د پاکستان د اسلامي جمهوریت ښاغلي فرهنگپال سفير سيد ابرار حسين خاصه علاقه او مينه وه ، چې موږ يې ددې جوگه کړو ، چې دغه کتاب د اقبال د مينه والو لاسونو ته ورسوو ، چې زه ترې ځانگړې مننه کوم ، ددې ترڅنگ د هغو افغاني پوهانو ، ليکوالو او شاعرانو څخه هم مننه کوم ، چې زموږ سره يې په دې غونډه کې گډون کړی و . موږ به تل هڅه وکړو چې هر کال د اقبال ورځ په ځانگړو او شاندارو مراسمو ولمانځو او دويناوو او ليکنو ټولگه يې په کتابي بڼه ستاسو تر لاسونو دروړسوو .

په خورا درنښت
اختر منير
فرهنگي او مطبوعاتي کونسل

په کابل کې د پاکستان د اسلامي جمهوریت سفير
بناغلي سيد ابرار حسين د شفاهي وينا متن :

بسم الله الرحمن الرحيم

بنام آن که پیامش حق است و نامش حق

شروع نامه حق و وسط و اختتامش حق

از مهمانان بسیار عالی قدر که در روز اقبال با ما اشتراک ورزیدند از
صمیم قلب به تمام ایشان خوش امید میگویم .
مهمانان گرامی میخواهیم که همیشه در کنار یکدیگر باصمیمیت
و صلح و رفاه ، شانه به شانه بایکدیگر باشیم . باز هم از تمام شما درین
محفل سپاسگذارم هستم .

تر هر څه وړاندې زه د علامه اقبال په باره کې جوړ شوي د دې
علمي مجلس ټولو ګډون کوونکو ته هر کلی وایم ، داروښانه ده چې
اقبال زموږ یوه مشترکه سرمایه ده ، اقبال یوه داسې هستي ده چې
یوازې په یو ملک یا هېواد او یو قوم پورې نه منسوبیږي ، بلکې
اقبال ددې خطې ، سیمې او د ټول عالم انسانیت مشترکه سرمایه ده
او داسې هستی په نړۍ کې ډېرې کمې پیدا کېږي ، چې ددې خبرې
ثبوت د علامه اقبال په کلام کې هم ځای ځای تر سترگو کېږي .
اقبال د افغانستان سره ځانګړې او خصوصي علاقه او مینه لرله . د
اقبال چې د افغانانو سره څومره مینه وه او د افغانانو په باره کې یې
څومره لیکل کړي دي او څومره له هغوی متاثره و ، او په هغه باندې
د افغانانو څومره اثر و ، هغه تاسو ته دهغه په کلام کې ځای پر ځای

علامه اقبال د افغانانو له نظره

ښکاري . نه یوازې د اقبال فارسي کلام بلکې په اردو کلام کې هم په هر ځای کې اقبال د افغانانو ستاینه کړې ده او بیا کله چې په ۱۹۳۳ کال کې اقبال افغانستان ته راغلی ، نو په هغه وخت کې یې یوه مستقلة مشنوي د مسافر په نوم لیکلې ده . په هغه مشنوي کې اقبال د خپل سفر بشپړ بیان کړی دی . همدا شان یې خپل شهکار اثر «پیام مشرق» امیر امان الله خان ته منسوب کړی دی . د «مشنوي مسافر» انتساب یې د شاه ظاهر شاه صیب په نوم باندې کړی دی ، بیا یې د «ملت افغانستان» په نوم باندې وصف کابل ، وصف غزني ، وصف قندهار او همدارنگه هغه په هره برخه کې افغانانو ته شعرونه او نظمونه لیکلي او دده په آثارو کې موجود دي ، چې کله افغانستان ته راغلو ، نو د ملت افغانستان په باره کې یې وویل :

ملت آواره ي کوه و دمن
در رگ او خون شیران موج زن
زیرک و روئین تن و روشن جبین
چشم او چون جره بازان تیزبین
از حیات او حیات خاور است
طفلک ده ساله اش لشکر گر است
همدغسې چې کابل ته راغلو (دروصف کابل میگوید) :
شهر کابل خطه ي جنت نظیر
آب حیوان از رگ تاکش بگیر
چشم صائب از سوادش سرمه چین
روشن و پاینده باد آن سرزمین

در ظلام شب سمن زارش نگر
 بر بساط سبزه مي غلطد سحر
 کله چې غزني ته ولاړ، نو د غزني په باره کې وويل :
 آه غزنی آن حريم علم و فن
 مرغزار شیر مردان کهن
 دولت محمود را زیبا عروس
 از حنا بندان او دانای طوس
 د قندهار په باره کې وايي، در وصف قندهار ميگويد :
 قندهار آن کشور مینو سواد
 اهل دل را خاک او خاک مراد
 رنگ ها ، بوها ، هواها ، آب ها
 آب ها تابنده چون سیماب ها
 او بيا چې کله په کابل کې د ظهيرالدين بابر باچا مزار ته ولاړ، بر
 مزار شاه بابر گفت :

خوشا نصیب که خاک تو آرمد اینجا
 که این زمین ز طلسم فرنگ آزاد است
 هزار مرتبه کابل نکوتر از دلی است
 که آن عجوزه عروس هزار داماد است
 ددې سره سره اقبال د افغانستان د اکثرو مشهورو علمي، ادبي او
 روحاني شخصياتو، لکه حضرت جلال الدين بلخي صيب، حضرت
 سنایي، حضرت جمال الدين افغان، سيد علي هجویری، دهریو په

علامه اقبال د افغانانو له نظره

باره کې علامه اقبال پوره پوره قصیدې لیکلي دي ، جلال الدین بلخي چې موږ ورته په پاکستان کې جلال الدین رومي وايو ، حکه چې هغه هلته دفن دی او مولد یې دلته بلخ دی ، علامه اقبال هغه ته خاص عقیدت لرلو او هغه یې خپل پیر او مرشد گڼلو او په تکرار سره یې دهغه ذکر او یادونه په خپله شاعري کې کړې ده ، مثلاً :

پیر رومی مرشد روشن ضمیر
کاروان عشق و مستی را امیر
منزلش برتر ز ماه و آفتاب
خیمه را از کبکشان سازد طناب
نور قرآن در میان سینه اش
جام جم شرمنده از آئینه اش

یا کله چې په غزني کې د سنایي غزنوي مزار ته ولاړ ، نو هلته یې ولیکل چې :

خفته در خاکش حکیم غزنوی
از نوای او دل مردان قوی
من ز پیدا او ز پنهان در سرور
هر دو را سرمایه از ذوق حضور
در فضای مرقد او سوختم
تا متاع ناله ئی اندوختم

همدا شان د سید جمال الدین افغان صیب په باره کې هغه په جاوید نامه کې ذکر کوي . جاوید نامه داسې یو کتاب دی ، چې په

علامه اقبال د افغانانو له نظره

هغه کې اقبال د اسمانونو سیل لپاره ځي او د هغه گایډ او لارښود ، د هغه مرشد ، د هغه د قیادت کولو واله حضرت جلال الدین محمد بلخي دی ، له هغوی سره دغه سفر یو ځای کوي ، نو په جاوید نامه کې وایي چې زه کله په اسمانونو باندې گرځېدم ، نو سید جمال الدین افغان مې هلته ولید ، نو د سید په باره کې وایي چې :

سید السادات مولانا جمال

زنده از گفتار او سنگ و سفال

همداسې د افغانستان د ټولو شخصیاتو په باره کې اقبال خامخا څه لیکلي دي او بیا عمومي ډول د افغان په باره کې چې : افغان څه دی ؟ د افغان قوم په باره کې ، د افغان ملت په باره کې او د افغانستان نه چې اقبال څومره متاثر و ، نو د هغه reflection او غبرگون د اقبال په شاعري کې هر ځای جلوه کړی .

افغانانو هم له اقبال سره ډېره مینه کړې ده ، هغه ته یې د عقیدت پیروینې وړاندې کړي دي او په اقبال باندې یې ډېر څه لیکلي دي . د اقبال په باره کې چې کومو افغاني شاعرانو نظمونه لیکلي دي ، په هغو کې ملک الشعراء عبدالحق بیتاب صیب اقبال ته یو عالي نظم لیکلی و ، همدا شان چې کله اقبال افغانستان ته راغلی و ، نو قاري عبدالله صیب هغه ته ویلکم ایډرس او د ښه راغلاست پیروینې وړاندې کړې وې او هغه ته یې نظم لیکلی و ، استاد ابراهیم خلیل صیب ، ښاغلي مولانا قیام الدین خادم صیب او محترم خلیل الله خلیلي صیب او د خلیل الله خلیلي صیب خو تدفین هم پېښور کې شوی و ، اسلام اباد کې وفات

علامه اقبال د افغانانو له نظره

شوی و او تدفین یې پېښور کې شوی و او تاسو ته پته ده چې د افغانستان خومره محترم شاعر و . بیا حبیب الله رفیع صیب چې نن خوشبختانه زموږ سره په دې محفل کې حاضر دی ، هغوی هم په اقبال باندې کار کړی دی او اقبال ته یې نظمونه لیکلي دي .

په افغانستان کې په اقبال باندې ډېر کتابونه هم لیکل شوي دي ، چې په هغو کې د محترم عبدالله بختاني صیب نوم یادولی شو ، د استاد بختاني کتاب « پښتانه د اقبال په نظر کې » ۶۰ کاله مخکې چاپ شوی و . دلته یوه یادونه ضروري ګڼم ، چې نن ورځ زموږ سره عبدالله بختاني صیب وعده کړې وه چې زموږ محفل ته به تشریف راوړي ، خو متأسفانه هغه نن ناروغه و او دهغه فرزند او ځوان دانشور عبدالرحیم بختاني دلته راغلی ، چې موږ ورته هر کلی وایو .

بل محترم لیکوال عبدالهادي داوي پرېشان هم د « آثار اقبال » په نوم کتاب لیکلی دی ، چې دا کتاب هم ډېر پخوا لیکل شوی و . همدا شان « خوشحال او اقبال » په نوم د عبدالله بختاني صیب بل کتاب هم شته او داسې نور ډېر کتابونه په پارسي او پښتو ژبه په اقبال لیکل شوي چې له دې څخه د افغانانو مینه د اقبال سره ښه څرګندېږي او افغانانو هم د اقبال د مینې حق ادا کړی او اقبال سره یې خپله مینه په اثبات رسولې ده .

او بل زه خوشحاله یم چې په ځوانو افغاني لیکوالو او شاعرانو کې هم ډېر داسې خلک شته ، چې هغوی لګیادي په دې صف کې ځانونه شاملوي ، هغوی په اقبال باندې تحقیقات او څېړنې کړي دي ، نظمونه یې پرې

ليکلي دي او د اقبال سره يې دخپل عقيدت اظهار کړی دی.
زه له خپله اړخه يو نظم وړاندې کوم ، خودغه نظم په اقبال باندې نه دی
ليکل شوی ، بلکې د اقبال د مرشد حضرت مولانا جلال الدين بلخي په باره
کې دی ، ځکه چې په اقبال باندې به تاسو ويناوې کوئ ، نوزه به دهغه د مرشد
په باره کې يو نظم پېش کړم او بيا به ستاسو نه اجازت واخلم :

بلخي والا گوهر عالي مقام
بلخ نامی را زنامش احترام
شعر هایش افتخار شاعري
مثنوي عز و قار شاعری
گلشن دل را بهار زندگی
تشنگان را ابشار زندگی
بحر مارا گوهر نایاب او
درجهانم مهر عالم تاب او
او که بالاتر زماه و سال روز
مرشد اقبال با اقبال بود
زنده است از او پیام زندگی
اشکار از او مقام زندگی
فیض می یابند از آن خوش خصال
اهل دل اهل نظر اهل کمال
رحمت ایزد به روح پاک باد
نام نیکش برتر است افلاک باد

یکبار بار دیگر از تمام شما ، از تمام شرکا این محفل سپاسگذار
هستم بسیار تشکر .

***

داکادميسين سليمان لايق د شفاهي وينا متن :

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمده و نصلى على رسوله الكريم

يارب درون سينه دل با خبر بده
 در باده نشه را نگرم آن نظر بده
 اين بنده را که با نفس ديگران نزيست
 يک آه خانه زاد مثال سحر بده
 سيلم ، مرا بجوى تنک مایه ئى مپيچ
 جولانگهی بوادی و کوه و کمر بده
 سازی اگر حریف یم بيکران مرا
 با اضطراب موج ، سکون گهر بده
 شاهين من بصيد پلنگان گذاشتی
 همت بلند و چنگل ازین تيز تر بده
 رفتم که طایران حرم را کنم شکار
 تیری که نافکنده فتد کارگر بده
 خاکم به نور نغمه داؤد بر فروز
 هر ذره مرا پر و بال شرر بده

دغه سحر کلمات او دغه عظيم اح ساس چې په دې شعر کې
 ځان خرگندوي ، د علامه اقبال لاهوري تخليق دی . افغانان په تېره
 بيا هغه کسان چې د ځان پېژندنې او جهان پېژندنې روغ درک لري
 اقبال نه يوازې د يوه متعارف فيلسوف او شاعر په ډول پېژني ، بلکې

علامه اقبال د افغانانو له نظره

هغه د نړيوال اسلامي نهضت د يو دا سې مفکر په نظر گوري چې د انساني صفاتو او ملکاتو د لوړې درجې مقام ته رسېدلی او اسلامي سياست ته يې د سولې عدالت ، امنيت او وحدت ژبه ورکړې ده . هغه دا ستعمار او استثمار مخالف و او د هند د نيمې وچې د آزادۍ په جدوجهد کې يې پر افغان ملت ډېرې هيلې تړلې وې ، لکه چې په خپل اعجازي کلام کې وايي :

آسيا يک پيکر آب و گل است
ملت افغان دران پيکر دل است
از کشاد او کشاد آسـيا
وز فساد او فساد آسـيا

اقبال د شرقي تهذيب او حکمت يوه ستره گنجينه او دهغې د تبليغ او ترويج يو مخکښ او خوځند لارښود ، د يو مومن زړه خاوند او د قدرت له رعايته آزاد شخصيت و . اقبال شعر دهغه څه لپاره کارولی ، چې ان سان ته ځان باوري او دم سؤليت د منلو قدرت ورکوي . هغه د خپل خودي (ځان باوري) ليد لوري له دريځ څخه هغه فلسفي استنتاجونه ردوي ، چې د ټولنې او ځمکې په باره کې د انسان رسالت له نظره اچوي او يايې محدودوي او خپل ليد لوري په شاعرانه ژبه داسې بيانوي :

«ای زخود گمگشته خود را باز یاب
در مسلمانی حرام است حجاب»

علامه اقبال د افغانانو له نظره

او دغه مطلب د افغانانو په باب چې دی پرې باوري او مين و ، داسې ابلاغوي :

«صبا بگـوی به افـغان کوهسار ازمن
بمنزلی رسد آن ملـتی که خود نگرست
مرید پیر خراباتیان خودبین باش
نگاه او زعقاب گرسنه تیز تر است
ضمیر تست که نقش زمانه تو کشد
نه حرکت فلک است این نه گردش قمر است»

علي شریعتي ايراني فيد سوف په خپل اثر (ما و اقبال) کې د پورتنی مطلب په باره کې داسې وضاحت کړې دی : « یکی از اساسی ترین شاخص های جهان بینی اقبال مهاجم ضد فلسفی وی است ، این جهت گیری فکري در تاريخ فرهنگ اسلامی اساس استوار دارد ، ورود فلسفه یوناني به همان اندازه که در فکر و فرهنگ اسلامي به ویژه از اواخر قرن سوم بسیار فاتحانه بوده و نه تنها در نبوغ های بسیار بزرگ چون ابن سینا ، و رازی و ابن رشد سیر کرد که قوی ترین جریان تفکر عقلی در فرهنگ ما پدید آورد و چنین نفوذ یافت که در عمق اندیشه مذهبی مانیزر سوخ کرد و در همین حال و به همین دلیل از سوی جناح های دیگر فکری با مقاومت بسیار روبرو شد . »

نه غواړم د اقبال په فلسفي اړخونو باندې اوږدې خبرې وکړم ، ځکه چې ښايي هغه به ددې محفل له مقصد او دوخت له گنجایش څخه وتلې خبرې وي ، خو ددې التزام له مخې چې له ما څخه په

علامه اقبال د افغانانو له نظره

همدې مناسبت د خه ويلو غوښتنه شوې ده ، د اقبال لوړ شخصيت ته دارادت او خلوص په مقصد خو نور لنډ ټکي هم وړاندې کوم . که سړی د اقبال شعرونو ته خیر شي دې حقيقت ته به ورسېږي چې دده د سياسي - اسلامي نظرياتو بهير د افغاني عالمانو ، فيلسوفانو او عارفانو د فرهنگ او عرفان له سرچينو څخه پيل کېږي . اقبال په خپله معنوي هستي کې د مولانا جلال الدين محمد بلخي د عرفاني ، فلسفي او اسلامي تفکر د توضيح په اړخ کې دنوي تفسير مبتکر هم دی ، هغه له نوې زمانې سره د هغو لرغونو پخواو بنسټيزو تجربو او فرهنگي جرړو لېږد ته دوام ورکوي ، کوم چې د بشري تاريخ د بشپړ پوهاوي ضرورت دی .

اقبال تش شاعر او د الفاظو د اوبدلو مبتکر نه دی ، بلکې پر ډېرو نورو صيفاتو برسېره هغه د استعمار او استبداد پر وړاندې نه پخلا کېدونکي مبارز او دانسان د آزادۍ او بيدارۍ ستايونکی انقلابي مبلغ دی . دی دنړۍ د سترو ويناوالو په هغو محدودو کسانو کې راځي چې دهغوی په باره کې په زغرده ويلای شو :

سخن پروران مهر روشنگرند

صدای زمانند و پیغمبرند

د علامه اقبال د شخصيت ابعاد يوازې په شعر کې نه خلاصه کېږي ، هغه د فکر ، عرفان ، سياست ، عملي مبارزې ، علمي پراختيا او (خان باوري) يو مخکښ شخصيت دی . د اقبال ليدلوري متنوع دي . له دې ټولو ورهاخوا ، هغه پر افغانانو مين او د افغاني روح ستايوونکی دی . په

علامه اقبال د افغانانو له نظره

دې زماني مقطع کې چې زموږ په سیمه کې فتنو او نفاق لمن غوړولې ده، او د افغانانو هېواد په لمبو او لوګیو کې سوځي، د اقبال اسلامي او افغاني نظریاتو ته مراجعه د افغانستان او پاکستان د خلکو د تاریخي علایقو د ژغورنې لپاره خورا کتوره ده. د افغانانو په ستاینه او ملاتړ کې د اقبال ژورې او مخلصانه سپارښتنې پر افغاني روح او ژورې تجربې باندې ولاړې دي:

ملت آواره ی کوه و دمن
در رگ او خون شیران موج زن
زیرک و روئین تن و روشن جبین
چشم او چون جره بازان تیزبین
قسمت خود از جهان نیافته
کوکب تقدیر او ناتافته
در قهستان خلوتی ورزیده ئی
رستخیز زندگی نادیده ئی
جان تو بر محنت پیهم صبور
کوش در تهذیب افغان غیور
تاز صدیقان این امت شوی
بهر دین سرمایه ی قوت شوی

زما په نظر په افغانستان او پاکستان کې د سیمه ییزې او نړیوالې سولې او ښه ګاونډیتوب پلویان کولای شي د اقبال د فکري لید لورو او ټولنیزو نظریاتو څخه د افغانستان او پاکستان په مناسباتو کې

علامه اقبال د افغانانو له نظره

نوي روحیه چې په سیمه کې د بحران ، تجاوز او جنگي توطئو مخه ونیسي ، رامنځ ته او پراخه کړي . ښه به وي که د اقبال د اندېښنو پر اساس د دولتونو له چوکاټ څخه د باندې زموږ د آزادو خلکو له مینځه د سوله غوښتونکو یوه داسې دایمي ټولنه رامنځ ته شي ، چې زموږ د دولتونو تر منځ د وینو او اور د دوران د ټپونو د درمل او درمان لارې چارې ولټوي او د انتقامي هلو ځلو د سر پورته کولو مخه ونیسي . د اقبال په نظریاتو کې د داسې نیکمرغو فعالیتونو لپاره پیاوړې بنیادونه او پراخه سلیقه موجوده ده . اقبال د پیام مشرق په دیوان کې چې اعلیٰ حضرت امان الله خان غازي ته ډالۍ شوی او په هغه کې د افغاني ملت د مشرتابه عزت څپې وهي ، داسې وایي :

اي امير کامگار اي شهريار
نوجوان و مثل پيران پخته کار
چشم تو از پردگيا محرم است
دل میان سینه ات جام جم است
عزم تو پاینده چون کسار تو
حزم تو آسان کند دشوار تو
همت تو چون خیال من بلند
ملت صد پاره را شیرازه بند
هدیه از شاهنشهان داري بسی
لعل و یاقوت گران داري بسی
اي امير ، ابن امير ، ابن امير
هدیه ئي از بینوائي هم پذیر

تا مرا رمز حیات آموختند
 آتشی در پیکرم افروختند
 یک نوای سینه تاب آورده ام
 عشق را عهد شباب آورده ام
 پیر مغرب شاعر آلمانوی
 آن قتیل شیوه های پهلوی
 بست نقش شاهدان شوخ و شنگ
 داد مشرق را سلامی از فرنگ
 در جوابش گفتم ام پیغام شرق
 ماه تابي ریختم بر شام شرق

زه چې کله اقبال لولم حیرانېږم او احساس کوم چې داسې بحر ته
 ورننوتی یم چې همپشه متلاطم او توفاني دی . مفاهیم او معاني لکه
 خپې په ده کې سره ایشي ، الفاظ ، اصطلاحات او ترکیبونه دده پر
 قلم اوږي را اوږي او د انسان پر وجدان او احساس باندې غبرگونې
 اغېز شیندي .

په تاریخ کې ډېر کم داسې شاعران راڅرگند شوي چې په یوه
 داسې ژبه چې په هغې کې یې ماشومتوب نه دی تېر کړی ، په هغې
 کې یې ژوند نه دی تجربه کړی او په هغې کې یې د مینې او شیدايي
 لارې نه دي څارلي او ددې باوجود یې په هغې کې د مینې او انساني
 عواطفو داسې نندارتون غوړولی وي ، چې د زړونو خاوندان او دنوې

علامه اقبال د افغانانو له نظره

نړۍ عارفان د هغه نندارې ته راجلب کړي او د مینې، ښکلا او سړیتوب سرودور واوروي .

اقبال په ټولو آثارو او د هغه له مینځه په پیام مشرق کې افغانان او افغانستان د هندي قومونو د آزادۍ او ضد استعماري مبارزې په ډگر کې د ملاتړ او پلوي په ډول ستایلي او منلي دي . تاریخ او په هند کې د اسلامي نهضت اوږد بهیر پر افغانانو د علامه اقبال دغه اعتماد او باور تاییدوي او د شک ځای نه په کې پرېږدي .

په همدې نظم کې دکتور اقبال له الماني شاعر سره ځان پرتله کړی او ختیځ چاپیریال یې له لویدیځ چاپیریال سره پرتله کړی دی ، هغه وایي :

او ز افرنگی جوانان مثل برق
شعله یی من از دم پیران شرق
او چمن زادی چمن پرورده ئی
من دمیدم از زمین مرده ئی
هر دو دانای ضمیر کائنات
هر دو پیغام حیات اندر ممات
هر دو خنجر صبح خند، آئینه فام
او برهنه من هنوز اندر نیام
هر دو گوهر ارجمند و تاب دار
زاده یی دریای ناپیدا کنار
او ز شوخی در ته قلم تپید
تا گریبان صدف را بر درید

من به آغوش صدف تا بم هنوز
 در ضمير بحر نايابم هنوز
 آشنای من ز من بيگانه رفت
 از خمستانم تهي پيمانه رفت
 من شکوه خسروی او را دهم
 تخت کسری زیر پای او نهم
 او حديث دلبری خواهد ز من
 رنگ و آب شاعری خواهد ز من
 کم نظر بيتابی جانم ندید
 آشکارم دید و پنهانم ندید
 فطرت من عشق را در بر گرفت
 صحبت خاشاک و آتش در گرفت
 حق رموز ملک و دین بر من گشود
 نقش غیر از پرده ي چشمم ربود
 برک گل رنگین ز مضمون من است
 مصرع من قطره ی خون من است
 تانه پنداری سخن دیوانگیست
 در کمال این جنون فرزانیگیست
 از هنر سرمایه دارم کرده اند
 در دیار هند خوارم کرده اند
 لاله و گل از نوایم بی نصیب
 طایرم در گلستان خود غریب!

بسکه گردون سفله و دون پرور است

وای بر مردی که صاحب جوهر است

اقبال دغه له حکمت او حقیقت نه ډکې خبرې د افغانستان د آزادۍ قهرمان اعلیحضرت امان الله خان ته ایښي دي او هغه یې د خپلې «خان باوري» د خطاب وړ بللی دی. دده دغه خان باوري زموږ په مشترک لرغوني فرهنګ کې چې زموږ په سیمه او خلکو کې د اتنيکي دودونو او اسلامي تعلیماتو له ترکیب څخه رامنځ ته شوي دي، د اقبال پر ژبه جاري شوی او د یوې فلسفي مقولې او حیاتي مضمون عرض او عمق یې پیدا کړی دی.

زه په دې درنه ورځ او برکتې مراسمو کې له راغلو پوهانو، لیکوالو او ټولنیزو شخصیتونو څخه غوښتنه کوم چې د ګټور فرهنګي پوهوي د بسیا کونې په هدف چې د علامه اقبال د لید لوري د پېژندنې یو شرط دی او د اسلامي خودۍ او استعماري خودخواهي پوله ټاکي، د علمي څېړنو په مرسته راوسپړي. اقبال د خپلو پراخو لیدلورو او د خپل پراخ نظر په وجه په کوم ټاکلي هېواد پورې تړاو نه لري، هغه د نړۍ په ټولو ولسونو او هېوادونو پورې تړلی شخصیت دی، هغه د لویو دریابونو نهنګ دی او په ویالو کې نه ځایېږي. پر هغه باندې د افغانانو دستر مرشد خوشحال خان بابا دغه لورینه صدق کوي چې وایي:

څو دې توان رسي په لوی دریاب کې ګرځه

په ویاله کې دې زوال وینم نهنګه

علامه اقبال د افغانانو له نظره

د پاکستان له سفارت څخه هم مننه کوم چې په دې درنه غونډه کې
يې د وينا کولو بلنه راکړه ، په دې موقع چې د اقبال روح ته دعا کوو ،
دده دې خبرې ته د گډون والو پاملرنه را اړوم :

«من درون شیشه های عصر حاضر دیده ام
آنچنان زهری که از وی مارها در پیچ و تاب»

او په همدې ځای خپلې خبرې پای کوم
ستاسو ټولو له حوصله مندی څخه مننه !

***

ز من هنگامه یی ده این جهان را
دگرگون کن زمین و آسمان را
ز خاک ما دگر آدم برانگیز
بکش این بنده ی سود و زیان را

پیام الحاج سید منصور نادری مؤسس و رئیس کانون
فرهنگی حکیم ناصر خسرو بلخی و نماینده مردم در ولسی
جرگه و الحاج سید داود نادری نماینده مردم در ولسی جرگه
افغانستان بمناسبت همایش یاد بود از چهره تابناک عرفان
شرق مولانا محمد اقبال لاهوری .

بسم الله الرحمن الرحيم

جلالت‌مآب دانشمند جناب سید ابرار حسین سفیر محترم سفارت
پاکستان ، مسئولین فرهنگی و دست اندرکاران برگزاری این محفل ،
اساتید ارجمند و فرهیخته دانشگاه‌ها و اکادمی علوم افغانستان ، نخبه
گان سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی کشور ، علمای کرام ، نماینده های
گرانقدر مجلسین شورای ملی ، حاضرین فرهنگ دوست و ادب پرور :

السلام علیکم ورحمة الله و برکاته !

اجازه عنایت فرمایید تا از ادرس یک نهاد فرهنگی گرم ترین سلام
ها و پیام های ادب دوستانه خویش را بمناسبت همایش یاد بود از
چهره تابناک عرفان و فلسفه شرق استاد سخن مولانا محمد اقبال
لاهوری که از جانب سفارت محترم جمهوری اسلامی پاکستان در

علامه اقبال د افغانانو له نظره

کابل راه اندازي گرديده است ، خدمت حاضرین ادب دوست و دست اندرکاران فرهیخته این محفل تقدیم نموده ، برگزاری چنین همایش یاد بود از اقبال بزرگ را نقطه عطف در راستای تحکیم علایق فرهنگی ، ادبی ، دینی و حسن همجواری دو کشور مسلمان پاکستان و افغانستان باید بر شمرد .

حاضرین گرامی و دانشمند ! داعی بزرگ آسیا ، واقف رموز علم اعلی ، داننده راز های جهانی ، و رمز آشنای ایات سبحانی و شهنسوار بلند پرواز خورشید صبح افرین شرق مولانا محمد اقبال لاهوری یا علامه اقبال شاعر ، فیلسوف ، سیاستمدار و متفکر مسلمان پاکستان در سال ۱۸۷۳ م در شهر سیالکوٹ ایالت پنجاب دیده به جهان گشوده ، و در سال ۱۹۳۸ میلادی دیده از جهان فرو بست . او در لاهور تحصیل کرد و سپس در قبرس و مونیخ به مطالعه در فلسفه و حقوق پرداخت ، سپس به لاهور بازگشت و به وکالت مشغول شد . وی اشعار زیادی به زبان های فارسی و اردو سروده است و اقبال نخستین کسی بود که ایده یک کشور مستقل را برای مسلمانان هند مطرح کرد ، که در نهایت منجر به ایجاد کشور پاکستان شد . اقبال در این کشور به طور رسمی شاعر ملی خوانده میشود . اقبال با چهره فرامرزی خویش همواره کوشیده است که مردم را آگاه کرده و از بند استعمار برهاند . از این رو او نگاه ویژه به کشورهای استعمار شده اسلامی پیرامون خود داشت و نظریه ویژه گی های سیاسی آن زمان و اندیشه های اسلامی او پذیرش خاصی پیدا

علامه اقبال د افغانانو له نظره

کړد . دليل ديگر چهره فرامرزي وي را ميتوان در پيوسته گي فرهنگي و تاريخي و مذهبي کشورش با برخي کشورهاي همسايه مانند ايران و افغانستان دانست . اقبال در طول حيات خویش آثار متعدد پديد آورد ، که عمده آنها به قول محمد بهايي در مجموع مقالات اقبال به چارده روايت ، پانزده هزار بيت شعر حکيمانه است ، که ۹ هزار بيت ان به پارسي و بقيه به اردو است . اقبال را بايد اخيرين شراره خاکستر زبان پارسي در شبه قاره دانست ، که زيبايي رسالت اتش ان را به چشم ها نماياند و رفت . اقبال قرآن کریم را در يکي از مساجد سيالکوٲ اموخت . در شرح احوال اقبال مذکور است که او در هر بامدا هنوز سفيده سر نزده با صوت حزين با تلاوت کلام خدا مشغول ميشد ، و اين عادت را تا آن زمان که روشني در چشمش بود ، ادامه داد . اقبال تا اخيرين لحظات عمر دو کتاب را از خود درو نساخت : قران عربي و قران پهلوي .

گر تو می خواهی مسلمان زیستن

نیست ممکن جز به قرآن زیستن

روی این اصل جوامع اسلامي باید به اقبال بیالند و به وجود او افتخار کنند ، زیرا اقبال کسی بود که میگفت : مسلمانها باید متحد شوند ، به اعتقاد او امت اسلامي دارای نظام واحد و قوانین و سنن و اداب واحدی میباشد ، پس باید اختلاف را کنار بگذارد و همبستگی کامل داشته باشند .

اهل حق را حجت و دعوی یکیست

خیمه های ما جدا دلها یکی است

در خاتمه به استفاده از فرصت بار دیگر نسبت به برگزاری این
همایش شکوهمند از حضور جناب سفیر و دست اندر کاران این
محفل تقدیر و تمجید نموده ، موفقیت های مزید شان را در عرصه
گسترش ارزشهای فرهنگی و ادبی از خداوند بزرگ مسألت مینایم .

با تقدیم احترام

سید منصور نادر مؤسس و رئیس کانون فرهنگی حکیم ناصر
خسرو بلخی و نماینده مردم در ولسی جرگه و الحاج سید داود
نادری نماینده و مردم در ولسی جرگه

***

علامه اقبال او افغاني فکر

علامه اقبال د ناوېشلي هندوستان لوی مفکر، پیاوړی شاعر، د اسلامي امت د آزادۍ منادي او دوینستابه هادي دی، ده د نبوغ تر حده استعداد درلود او په فارسي او اردو کې یې ابتکاري، انتقادي، وینوونکې، هڅوونکې، پاڅوونکې او انقلابي شاعري کړې ده. ده فارسي له کتابه زده کړې او له کتابي فارسي سره اشناؤ، چاچې ورسره کتلي وو، لکه علامه عبدالحی حبیبی، چې د افغانستان په سفر کې یې لیده کاته ورسره شوي وو، ویل یې چې په فارسي یې په ډېر تکلیف خبرې کولای شوې.

خو د شعر له پاره یې له فارسي نه په دومره قوت او صلابت کار اخیستی چې نه یواځې د فارسي له لویو شاعرانو وروسته پاتې نه دی، بلکې په خپلو اشعارو کې یې تر پخوانو نښتونه کړي، نوي مضامین او مطالب یې په خپل شعر کې ځای کړي او د انقلاب رسا شاعرانه یې ورکړي دي.

ده د فارسي ادب ژوره مطالعه درلوده او په دې برخه کې یې د فکري تغذیې لویه منبع افغاني مفکرین او لویان دي، په دغه لړ کې مولانا جلال الدین محمد بلخي، سید جمال الدین افغاني او د پښتو لوی شاعر او مشر خوشحال خان خټک یادولای شو.

۱ مولانا جلال الدين محمد بلخي:

دی تر ټولو وړاندې مولانا جلال الدين محمد بلخي ته زیات درناوی او عقیدت لري، گڼې مشنوي گانې یې دده د مشنوي په قالب کې ویلي او حای پر حای یې، په خپلو اشعارو کې، دده پر افکارو او څرگندونو تکیه کړې او ده ته په دې درانه مقام قایل دی:

پیر رومی مرشد روشن ضمیر
کاروان عشق و مستی را امیر
منزلش برتر ز ماه و آفتاب
خیمه را از کبکشان سازد طناب
نور قرآن در میان سینه اش
جام جم شرمنده از آینه اش
از نی آن نی نواز پاکزاد
بازشوری در نهاد من فتاد

په دې ترتیب د علامه اقبال ټول کلیات د مولانا له شعر نه، شکلي جوړښت او سکښت او روحي پایښت اخلي.

۲ علامه سید جمال الدین افغاني:

دده په شاعرۍ کې د شرق دوېښوونکي، پاڅوونکي او هڅوونکي علامه سید جمال الدین افغان انقلابي افکار، چې هم یې په شرق کې له استبداد سره مبارزه کوله او هم له ښکېلاک سره، ځکه چې استبداد او ښکېلاک سره تړلي وو او ده غوښتل چې مسلمانان حتی ټول شریکان له غربي ښکېلاک او کورني استبداد نه آزاد کړي.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

علامه اقبال په خپله ټوله شاعري کې د افغاني سيد د افکارو درناوی کړی، هغه يې پاللي او په خپلو شعرونو کې يې راغبرگ کړي دي. دی د سيد په باب وايي:

زندگانی نیست تکرار نفس
اصل او ازحی و قیوم است وبس
قرب جان با آنکه گفت انی قریب
از حیات جاویدان بردن نصیب

...

فرد از توحید لاهوتی شود
ملت از تو حید جبروتی شود
بایزید و شبلی و بوذر از وست
امتان را طغرل و سنجر از وست
بی تجلی نیست آدم را ثبات
جلوه ما فرد و ملت را حیات
هر دو از توحید می گیرد کمال
زندگی این را جلال، آن را جمال
این سلیمانی است ان سلمان است
آن سر ایا فقر و این سلطانی است
آن یکی را بیند آین گردد یکی
در جهان با آن نشین با این بزی

۳ خوشحال خان خټک:

ده خوشحال خان خټک حکیم ملت افغانیان باله او دده هغه شعرونه چې تر دې وخته په انگریزي کې ژباړل شوي وو، ده لوستي او الهام يې

علامه اقبال د افغانانو له نظره

ترې اخیستی ؤ.

اته دېرش کاله مخکې په ۱۹۷۷ کال، په کابل کې د افغانستان راډيو په تالار کې د علامه اقبال د نمانځنې غونډه جوړه شوې وه، پوهانو دده پر افکارو خبرې کولې او زما په مغز کې يوه ټوټه را وگرځېده او دده د فکر افغاني منابع مې پکې انځور کړل:

چې روحي جلال دې بيا موند له جلاله
چې فکري جمال دې واخيست له جماله
چې دې نبض د ملت زده کړ له خوشحاله
نو، د اقبال ستوری دې وځلېد اقباله

له افغاني مفکرينو سره دده فکري تړون له افغان ملت سره دده هيلې وټرلې او د مسلمانانو د آزادۍ له پاره يې، افغان ملت يوه مخه او موخه ؤ، نو ځکه يې اعليحضرت امان الله خان ته خپلې ځانگړې غوښتنې، په خپلو اشعارو کې وړاندې کړې او د افغان نورو مرو او ژوندو ته يې درناوی او احترام درلود او دوی يې د بدلون او پاڅون مرکزونه گڼل.

ده آسیا د خاورو او اوبو کالبوت باله او افغان ملت دهغه زړه. زه خپلې خبرې دده د همدې اشعارو په تشریحي ژباړه، چې څلوېښت کاله وړاندې مې کړې، ختموم:

له غورځنگه يې لوېدلې وينه نه ده
په دنيا کې چې دی زړه نو همدا زړه دی
د آسیا د ژوندون مزی پرې تړلی
د افغان ټکلی هېواد د آسیا زړه دی

...

لا تر اوسه هېچا نه دی لړزولی
په دې زړه کې د غیرت وینه چلېږي
نه له چا څخه ډارېږي نه لړزېږي
د غیرت میدان چې ویني لا مستېږي

...

د پردو د ککړو دانې دل شوې
اوره شوي دي په دې زړه د آسیا کې
چې راغلي پر ته نه دي ځنې تللي
داني هم روغې پاتېږي په آسیا کې؟

...

آسیا تش کالبوت د خاورو او اوبو دی
خو دا زړه دی وبخښلی بې چې ساده
د خپلواک ژوندون نعمت یې پرې پیرزو کړ
په رشتیا چې پر دې زړه ژوندی آسیا ده

***

ویژه گیهای انسان سالاری در کلام اقبال

خداوند (ج) انسانرا من حیث اشرف مخلوقات آفریده است. از اینرو جایگاه او فراتر از سایر موجودات و مخلوقات تثبیت گردیده است. چنانچه به "احسن التقویم" مقلب شده و سایر نعمات طبیعی و اجتماعی را در خدمت وی و در جهت آسایش او گمارده، زیرا با داشتن مرتبت و کرامت، نایب و خلیفه خود بر روی زمین ساخته است.

نایب حق در جهان آدم شود

بر عناصر حکم او محکم شود

(کلیات اقبال، ص ۹۷)

طبیعت و کائنات بدون موجودیت انسان، مفهومی ندارد. لذا مجموع عناصر طبیعی و سماوی نمایانگر تجلی نور الهی و موجودیت بشری است.

جهان غیر از تجلی های ما نیست

که بی ما جلوه نور و صدا نیست

(کلیات اقبال، ص ۱۶۴)

نوع بشر را طبایع و خصلت ها متفاوت است. از اینجاست که عملکرد او نیز گونه های مختلف دارد، دسته یی جانب نیکی میشتابند و گروهی هم به پهنای بدی میخزنند. علامه اقبال ضمن مباحث مختلف، ویژه گیهای نیک و بد انسانی را بر شمرده و پاداش نیک و پادافراه بدی را نزد خدا (ج) و مخلوقش بر ملا ساخته است.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

شاعر مخاطب کلامش را به خوبی تشویق و از کردار ناهنجار بر حذر میدارد. اقبال آرزو مند است که محبت و دوستی بر قلب ها حکومت نماید و انسان همه در گرو آن قرار داشته باشند:

حرف بد را بر لب آوردن خطاست
کافر و مومن همه خلق خداست
آدمی از ربط و ضبط تن به تن
بر طریق دوستی گامی بزن

اقبال، خود فیلسوف و اندیشمند بزرگی بود و از دین مقدس اسلام، معلومات وسیعی داشت، لذا طینت مسلمین را بیشتر از سایر طریقه ها به ستایش گرفته است؛ چنانچه گوید:

فطرت مسلم سرا پا شفقت است
در جهان دست و زبانش رحمت است
طینت پاک مسلمان گوهر است
آب و تابش از یم پیغمبر است

(کلیات اقبال، ص ۱۹-۹۰)

او بسان همه رستکاران، نیک اندیشان و بنده گان مخلص، مشوق دوستی و محبت می باشد. سخنان مولانا اقبال در این راستا، ما را به یاد حافظ آن مبلغ و شیخ بزرگوار می اندازد، که سروده بود:

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است
با دوستان مروت، با دشمنان مدارا

(دیوان حافظ، بخط فریبا مقصودی، ص ۱۵)

و از اقبال بشنویم:

راست میگویم عدو هم یار تست
هستی او رونق بازار تست
کشت انسانرا عدو باشد سحاب
ممکناتش را بر انگیزد ز خواب
(کلیات اقبال ، ص ۳۸)

اقبال فطرتاً، شاعری است انسان دوست ، شکایت او بیشتر از
مفاسد زمانش است، که این مرد آزاده را متأثر و متألم گردانیده،
گویا "زنده گی بر گردنش بار گرانی بیش نیست" نفیرش را بشنویم:

مرا در عصر بی سوز آفریدند
به خاکم جان پر شوری دمیدند
چو نخ بر گردن من زنده گانی
تو گویی بر سر دارم کشیدند
(کلیات ، ص ۴۴۹)

علامه اقبال نه تنها بر روند وحدت ملی تاکید می ورزد، بلکه
خواهان یگانه گی منطقه و حتی جهان اسلام بود و خطاب او بیشتر
متوجه شرق و شرقیان است. به این سخنانش گوش فرامیدهیم:

فرد را ربط جماعت رحمت است
جوهر او را کمال از ملت است
حرز جان کن گفته خیرالبشر
هست شیطان از جماعت دورتر
فرد و قوم آینه یکدیگراند

سلک و گوهر کهکشان و اختر اند
وحدت او مستقیم از کثرت است
کثرت اندر وحدت او وحدت است
(کلیات اقبال ، ص ۵۸-۵۹)

دروحدت ویگانه گی، نصرت و بهروزی نهفته است. اگر در
جامعه یا کشوری، اتفاق حکم فرمانباشد، خداوند (ج) نیز از آن
ملت بیزار میگردد. به خصوص آن ملتی که از خویش بریده و به
دامن غیر آویخته، شایسته نگونساری و بدروزی میباشند.

خدا آن ملتیی را سروری داد
که تقدیرش بدست خویش بنوشت
به آن ملت سروکاری ندارد
که دهقانش برای دیگران کشت
(کلیات اقبال ، ص ۴۵۵)

با در نظر داشت نکات فوق، شاعر پای مثلی را به میان کشیده،
یادی از قوم حضرت موسی (ع) مینماید:

عبرتی ای مسلم روشن ضمیر
از مال امت موسی بگیر
داد چون آن قوم مرکز را ز دست
رشته جمعیت ملت شکست
(کلیات اقبال ، ص ۹۲)

علامه اقبال د افغانانو له نظره

نکته دیگری که در کلام اقبال باز تاب گسترده و خوبی دارد، همانا مسئله حریت و آزادی میباشد.

آزادی به ذات خود یک ودیعه الهی است، که همه موجودات باید از آن بهرور باشند. اقبال پیرامون اصطلاح و مفهوم آزادی و آزاد منشی ابیات متعددی ساخته است. تمثیل ذیل شاعر نمایانگر خوبی است از آزادی، در مقایسه با عفريت سیاه و شوم محکومی:

شوره بوم از نیش گژدم خار خار
مور او اژدر گز و عقرب شکار
صر صر او آتشش دوزخ نژاد
زورق ابلیس را باد مراد
آتشی اندر هوا غلتیده یی
شعله یی در شعله یی پیچیده یی
در چنین دشت بلا صد روزگار
خوشتر از محکومی یکدم شمار
(کلیات، ص ۱۷۹-۱۸۰)

حقیقت مسلمی است که چون آزادی در خطه یی نباشد، جایش را برده گی و محکومیت اشغال میکند، که در نتیجه حتی کرامت انسانی پامال میگردد:

از غلامی دل بمیرد در بدن
از غلامی روح گردد بار تن
از غلامی بزم ملت فرد فرد
این و آن با این و آن اندر نبرد

علامه اقبال د افغانانو له نظره

از غلامی مرد حق ز نار بند
از غلامی گوهرش نا ارجمند
(کلیات اقبال ، ص ۱۷۹)

علامه اقبال ، تبعیض را سخت نکوهش نموده ، تعصب به هر رنگ ، شکل و شیوه یی که باشد نزد وی منفور است ، چرا که این خود در حقیقت دردی است لا علاج و نمایانگری خردی شخص :

بر نسب نازان شدن نادانی است
حکم او اندر تن و تن فانی است
(کلیات اقبال ، ص ۶۳)

او سپاه اسلام را تحت یک لوا مینگرد. رجحان نسب را بر حسب نفی کرده ، چنانچه گوید :

فارغ از باب و ام و اعمام باش
همچو سلمان زاده اسلام باش
ملت ما شأن ابراهیمی است
شهد ما ایمان ابراهیمی است
گر نسب را جز و ملت کرده یی
رخنه در کار اخوت کرده یی

خود برتر نگری ، پایه های انسانیت را لرزان میگرداند ، رهایی از سر پنجه این هیولای نامیمون ، در واقع گریز از شر نفس عماره است . علامه اقبال بار بار خواننده کلامش را به ترک این خصلت زشت تشویق و ترغیب نمود است :

علامه اقبال د افغانانو له نظره

ایکه مینازی به ذبح گوسفند
ذبح کن خود را که باشی ارجمند
زنده گی را میکند ناپایدار
جبر و قهر و انتقام و اقتدار

سبزه پا مال است و روید بار بار
خواب مرگ از دیده شوید بار بار

(کلیات اقبال ، ص ۲۲)

یکی از صفات برازنده علامه اقبال که از خلال کلامش خواننده را
جانب خود میکشانند، همانا علو همت شاعر است. طوریکه معلوم
گردیده او هرگز از خوان دیگران لقمه نچیده و بار احسان کسی را
بدوش نبرده و نزد کسان و نا کسان دست طمع دراز نکرده است.
ازینرو مفاخره هایی که در ابیاتش جلوه میکند، همه مصداق سخن
ماست:

بار احسان بر نتابد گردنم
در گلستان غنچه گردد دامنم
در شرار آباد هستی اخگر م
خلعتی بخشد مرا خاکسترم

(کلیات اقبال ، ص ۵۶)

این شاعر سدره نشین، جایگاه انسان را بس بلند میداند، تن به
پستی در دادن و به جستجوی دانه یی قبول خواری و خاکساری را
مایه ذلت میشمارد:

قبای زنده گانی چاک تاکی
چو موران آشیان در خاک تاکی

به پرواز آی و شاهینی بیاموز
تلاش دانه در خاشاک تاکی
(کلیات اقبال ، ص ۲۱۱)

شاعر به همت والای کسانی مباحثات مینماید که از تشنه گی در
تۀ آفتاب سوزان قرار داشته ، مگر جرعه آبی را حتی از خضر نمی
طلبند ، چنانچه گوید :

ای خنک آن تشنه کاندرا آفتاب
می نخواهد از خضر یک جام آب
(کلیات اقبال ، ص ۱۹)

در نتیجه میتوان گفت که اندیشه های والای انسانی چنانچه در
تار و پود ادبیات فارسی دری عجین شده و سخنپردازان مادر پر تو
آن از کهن روزگار بدینسو طبع آزمایی نموده اند. این ویژه گی طی
سده های اخیر بیشتر گل کرده است. از آن میان یکی هم علامه
اقبال میباشد. این شاعر هندی تبار ، مگر عاشق فرهنگ و ادبیات
فارسی دری ، سمند اندیشه را در راستای " انسان سالاری " نیک به
جولان کشیده و پیرامون این زبان هم گفته است :

گر چه هندی در عذوبت شکر است
طرز گفتار دری شیرین تر است

او خوب میدانست که در نظام هستی، جایگاه "انسان" به عنوان
اشرف مخلوقات فراتر از همه قرار داشته و سایر پدیده های طبیعی
را خدا به طفیل او هستی بخشیده است. لذا حرف هایش به قول
معروف همه از دلش برخاسته از همین رو در دلها جا میگیرد. پس
روانش را شاد و مکانش را بهشت برین میخواستیم.

***

اثري پذيري اقبال از مولانای بلخ

ادبیات گهربار دری، که از ذخایر فرهنگ غنامند تاریخی خویش آب میخورد، فرزانه فرزندان را در آغوشش پرورش داده و میپروراند، که با آثار جاویدانه و پیام های ناب و هدفمند روز تاروز در جهت بارور شدن آن کوشیده، و گفتنی های ناگفته را با روح فداکاری، واقعگرایی و بحث های عمیق علمی، فلسفی، سیاسی و ادبی بادرک نیازمندی عصر به تحلیل و ارزیابی گرفته و با استنتاج قوی برجسته میسازند. و نخلی بر بوستان ادب فارسی دری می افزایند.

از آن میان میتوان از فرزانه ادیب نامور و شاعر متفکر علامه محمد اقبال لاهوری نام برد، که دارای فکر مستعد و ذهن کاوشگر بود، به همه علوم و فنون دست یافت تا آن که سرآمد روزگار شد.

زمانیکه استعمار انگلیس در نیم قاره هند بیداد میکرد و مسلمانان در بلا تکلیفی سیاسی قرار داشتند و محرومیت های فراوان دامنگیرشان بود، علامه اقبال در ۲۲ فبروری ۱۸۳۷ میلادی مطابق ۱۲۸۹ هجری قمری در شهر سیالکوت در یک خانواده متوسط الحال دیده به جهان پرماجرا گشود، نور محمد پدرش که پیشه بازارگانی داشت مرد متدینی بود، پسرش اقبال را دریکی از مساجد شهر جهت فراگیری قرآن مجید شاگرد ساخت. موصوف

پس از فراگرفتن قرآن کریم شامل مکتب شده در جریان آموزش به تشویق مولوی میر حسن شعر سرود، و بعد از فراغت مکتب به شغل معلمی رو آورد. (۱)

وی در سن ۲۲ ساله گی (۱۸۹۵ میلادی) برای کسب تحصیلات عالی رهسپار لاهور گردیده (۱) و در یک محفل انجمن ادبی لاهور شعری رازیر عنوان ((هیمالیا)) به زبان اردو سرود که در سال ۱۹۰۱ میلادی در جریده مخزن به نشر رسید و موجب شهرت وی در سراسر نیم قاره هند شد. همچنان در سال ۱۸۹۹ میلادی در جلسه سالانه انجمن حمایت الاسلام در لاهور شرکت نمود و شعری را به نام ((ناله یتیم)) و سالی بعد در همان جلسه ((خطاب یتیم)) را قرائت کرد که برای معرفی بیشتر اقبال در سرزمین هند موثر بود. تحرک استعداد و ذهن کاوشگر داکتر اقبال در لاهور مورد توجه سر توماس آرنولد قرار گرفته و او باینش خاصی که داشت اقبال را با جنبه های فکری غرب آشنا ساخت. (۲)

اقبال در سال ۱۸۷۹ با اخذ درجه فوق لیسانس از رشته فلسفه فارغ و برای کسب تحصیلات به سال ۱۹۰۵ ع عازم انگلستان شد و تحصیلاتش را در رشته حقوق به اتمام رسانید.

وی در مدت زمان کوتاه زبان المانی را فراگرفت و شامل دانشگاه مونیخ شد و به درجه استادی نایل گردید و در سال ۱۹۷۸ میلادی به وطن برگشت و در رشته ادبیات انگلیسی و در رشته فلسفه به

علامه اقبال د افغانستان له نظره

حيث استاد دانشكده دولتي ايفاي وظيفه كړه و در هنگام غير رسمي طور ازاد به شغل و كالت مصروف بود. (۳)

اقبال لاهوري در سال ۱۹۲۷ ميلادي به سياست رو آورد، و عضو مجلس شوراي ايالتي پنجاب شو و به همان سال در كميسيون طرح نقشه اصلاحات سياسي شبه قاره هندوستان را پيشكش نمود. (۴)

دانشمند محترم نيلاب رحيمي در رابطه به اين موضوع از قول نهرو مي نگارد ((اقبال لاهوري در سالهاي اخير از نظر خود در ارتباط تشكيل دولتي به نام پاكستان در پيكر هند بزرگ عدول كرده بود)) (۵)

اقبال در سال ۱۹۳۲ ميلادي رئيس دانشكده علوم شرقي شعبه فلسفه بود. موصوف در سال ۱۹۳۳ ميلادي بڼا به دعوت دولت وقت افغانستان به منظور مشوره جهت بهبود پوهنتون كابل وارد افغانستان شد. (۶)

اوبه ملت سرفراز و دولت آزاد افغانستان علاقه فراوان داشت و آزاده گي ملت قهرمان افغان را براي رهايي مردم نيم قاره وساير كشورهاي اسلامي از يوغ استعمار اولگومي دانست، چنانچه در رابطه به اين سفرش اثر مسافر را نوشت.

وي حين ورودش به كابل قطعه شعر را با اين مطلع حضور شاه افغان تقديم كرد :

شهر كابل خطه ، جنت نظير
آب حيوان ازرك تاكش بگير
چشم صايب از سوادش سرمه چين
روشن و پاينده باد اين سرزمين^(۷)

همچنان او بر مزار ظهيرالدين محمد بابر شاه واقع گذرگاه کابل
رفته و اين قطعه شعر را سرود:

بيا که ساز فرنگ از نوا بر افتاده است
درون پرده او نغمه نيست فرياد است
شاعر با سوز و گداز به سروده اش ادامه داده و موقعيت آرامگاه
بابر شاه را در شهر کابل، شهيکه از طلسم فرنگ و استعمار انگليس
آزاد است خوش نصيبي او قلمداد کرده است:

خوشا نصيب که خاک تو آرميد اينجا
که اين زمين ز طلسم فرنگ آزاد است
هزار مرتبه کابل نکو تر از دلي است
که آن عجوزه عروس هزار داماد است
(کليات اقبال، ص ۴۲۱)

همچنان وی درين سفر به تربت سلطان محمود غزنوی رفته و در
مرقدش نوای با سوز و گداز سر داده و از ديده اشک باريده است. او
در سير عالم روحاني با سلطان موصوف گفت و شنود منظوم با اين
مطلع داشته است:

خيزد از دل ناله هاي اختيار
آه آن شهري که اينجا بود پار
آن ديار و کاخ و کو ويرانه يي ست
آن شکوه و فال و فر افسانه يي ست
(کليات اقبال، ص ۴۲۴)

علامه اقبال د افغانانو له نظره

شاعر مذکور پس از باز دید مزار سلطان غزنه به آرامگاه حکیم سنایی غزنوی (رح) رفته این قصیده را به رشته نظم کشیده است:

از نوازش های سلطان شهید
صبح و شام ، صبح و شام روز عید
خفته در خاکش حکیم غزنوی
از نوای او دل مردان قوی

(کلیات اقبال، ص ۴۲۱)

سپس به عزم زیارت احمد شاه بابا راهی دیار باشکوه قندهار میشود و بر تربت احمد شاه ابدالی قطعه شعری را با این مطلع به سرایش می گیرد:

تربت آن خسرو روشن ضمیر
در ضمیرش ملتی صورت پذیر
(کلیات اقبال، ص ۴۲۷)

مختصر اینکه اقبال در شرایطی می زیست که مردم سرزمین هندوستان با مبارزات خسته گی نا پذیر درفش آزادی خواهی را افراشته و بدوش می کشیدند.

داکتر معین در رابطه به فکر و اندیشه اقبال لاهوری نوشته است:
شاعر مشرق زمین افکار بلندش را نه تنها برای مردم هند. بلکه برای تمام مردم مسلمان جهان بیان کرده و ایشان را به وحدت فراخوانده و از مناقشات مرزی، سیاسی و مذهبی بر حذر داشته است.

که این وظیفه بزرگیست و اقبال از عهده آن به خوبی بدر آمده است. (۸)

با استناد این نظر میتوان گفت، عظمت و بزرگی اقبال بیشتر در فکر و اندیشه بلندش نهفته بود که برای بیان و انتقال فکر رسا و گسترده اش زبان فارسی دری را انتخاب کرده و از آن استمداد جسته است، جاییکه میگوید:

«گرچه هندی در عذوبت شکر است طرز گفتار دری شیرین تر است» علامه اقبال فراخنای این زبان را برای انعکاس اندوخته های ذهنی خود مناسب یافته و سیر فکرش را در فضای باز و پهناور زبان دری به پرواز در آورده و آثار پربهایی را از خود به جا گذاشته است. الحق که این شاعر مومن، آزاده و عاشق بلند اندیش در اشعار دری خویش چنان به کلمات و معانی جان تازه داده که احساس و عواطف خواننده را بر می انگیزد و اهدافش را به گونه حکیمانه طوری بیان کرده است که، با گوش جان حس می گردد.

در مجموع اشعارش خواننده را بیدار می سازد، آگاهی میدهد و تحرک میبخشد.

محمد اقبال لاهوری دارای شخصیت کثیرالابعاد است و بینش معنوی این سخنور مبتکر نه تنها از آموزش عصر و تراوش ذهنی اش مایه میگیرد، بلکه عرفا، اندیشمندان و متفکرین گذشته مانند:

علامه اقبال د افغانانو له نظره

سنایی، مولانی بلخی، سید جمال الدین افغانی و دیگران برای رشد فکری اقبال نقش بارزی داشته اند. چنانچه در بیتی خود گفته:

اگر چه زاده هندم فروغ چشم من است
ز خاک پاک بخارا و کابل و تبریز

(کلیات اقبال، ص ۲۵۲)

مثنوی معنوی چکیده فکر و اندیشه مولانا، جلال الدین محمد بلخی در شخصیت سازی و شناخت معرفت بر اقبال لاهوری تأثیر ژرف داشته و باعث فروغ بیشتر فکری و ذهنی او گردیده است. وی خود در این مورد می گوید:

چو رومی در حرم دادم اذان من
از او آموختم اسرار جان من

به دور فتنه عصر کهن او
به دور فتنه عصر روان من

(شگفتیهای اندیشه اقبال، ۴۲)

از بیت مذکور به وضوح بر می آید که شاعر از افکار مولانای بلخی متأثر بوده و اسرار معنوی روح آدمی را از مولوی بلخ آموخته و نظر به ضرورت زمان به منظور افشای فتنه عصر نسبت به هم قطاران روزگارش سبقت جسته و مسئولیت بزرگ آگاهی دهی و آزادی را عهد دار گردیده است.

در جای دیگر سروده:

پیر رومی خاک را اکسیر کرد
از غبارم جلوه ها تعمیر کرد
(کلیات اقبال ، ص ۴۳)

اکسیر نزد کیمیا گران جوهریست که ماهیت جنس را تغییر می دهد و مس را طلا میسازد و به هر چیز مفید اطلاق می شود (۹).
اکسیر در اصطلاح عرفانی نظر مرشد کامل است که وجود ناقابل و ناقص سالک را کامل و قلب مس گونه طالب راه حق را به طلا مبدل میسازد.

در شعر بالا اکسیر مولانا به روان اقبال می تابد و غبار های ذهنی اش را می زداید و در عوض برایش جلو های حقانی می بخشد.
خم ظرفی است که در آن شراب را صاف و نگهداری میکنند و در اصطلاح تصوف تمام داشته ها، و بینشهای مقام عارف میباشد، و می ذوق حقیقت است بر دل سالک، که او را در مسیر راه و طی طریق سرمست و خشنود می گرداند (۱۰) با این تعبیر در می یابیم که ساغر ذوق و اشتیاق اقبال در راه مبارزه آگاهانه و اندیشه عارفانه اش از خم پیر روم مایه گرفته است و آن خم همانا آثار مولانا جلال الدین محمد بلخی میباشد.

شعله در گیر زد بر خس و خاشاک من
مرشد رومی که گفت (منزل ما کبریاست)
(کلیات اقبال ، ص ۲۵۳)

علامه اقبال د افغانانو له نظره

دیده میشود که آتش عشق حقیقی را مولانا چنان بر دل اقبال افروخته که حب غیر او را از دلش بر کنده و آن را منزلگاه یار ساخته است. در شعر بالا (منزل ما کبریاست) از گفته های درفشان مولانای بلخ است.

باز هم در این بیت تاثیر فکر مولانا بالای اقبال را به خوانش میگیریم:

باز برخوانم ز فیض پیر روم

دفتر سر بسته اسرار علوم

در بیت بالا مقصد از پیر روم مولانای بلخ است. اسرار جمع سربوده و حرف پوشیده را بر کسی بیان کردن و فیض مولانا همانا بازتاب فکر موصوف در اشعار و آثارش می باشد که وسیلتاً به اقبال رسیده است. وی حرکت فکری و بیداری خود را مدیون فلسفه مولانای بلخ میداند و به این باور رسیده است (هر کجارومی برد آنجا برو) یعنی در مسیری که رومی رفته آن را تعقیب کن و از غیر او فارغ شو و حقیقت را دریاب. اقبال در بخش فلک جاوید نامه اش اثرات مولانا را اینگونه ارایه می نماید.

گفت رومی خیز و گامی پیش نه

دولت بیدار را از کف مده

باطنش از ظاهر او خوشتر است

در قفای او جهانی دیگر است

هر گجا رومی برد آنجا برو
یک دو دم از غیر او بیگانه شو.

به همین ترتیب مولانا که از معاشرت با انسانهای بد طنیت، بی مسئولیت و سست عنصر، خسته و دلگیر شده، چراغ را در دست گرفته و دنبال آدمی که همه اوصاف خوب و عالی انسانی داشته باشد سرگردان بود است. با تأسف گمشده اش را نمی یابد:

گفتم که یافت می نشود جسته ایم ما
گفت آنکه یافت می نشود آنم آرزوست

اقبال لاهوری، اسرار خودی را با همین بیت مولانا آغاز نموده و در ادامه ابیات خویش از باز شدن دیده هایش توسط مولانای بلخ اینطور یاد کرده است:

ای بسا شاعر که بعد از مرگ زاد
چشم خود بر بست و چشم ما گشاد
(کلیات اقبال، ص ۶)

اندیشه مولوی روشنگر و بیدار کننده است که هر کس به اندازه دانش و استعدادش از آن بهره ور می گردد و فیض میگیرد. مولانا به این موضوع ملتفت شده و از خواننده میخواهد، که از ضن و گمان بدر شوند با دقت و ژرف نگری اسرار حقیقت را از اشعار و آثارش دریابند:

هر کسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من
(ص ۱ مثنوی)

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اقبال اسرار مولوی را از لابلای آثارش دریافته با مولانا هم فکر و هم نظر شده و به منظور ایجاد یک دنیای انسانی فارغ از ظلم و استبداد، استعمار و استثمار و انواع تبعیض و تعصب چراغ معرفت را در دست گرفته به راه مولانا ادامه داده و خواسته است، روزی آن گفته های ناب و ارزشمند را بایان خود به دسترس دیگران قرار دهد و آرزویش را در بیتی با تضمین از یک بیت مولانای بلخی اینگونه باز تاب داده است:

دل به دوش و دیده بر فردا ستم
در میان انجمن تنهاسـتم
هرکسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من
در جهان یارب ندیدم من کجاست
نخل سینایم کلیم من کجاست
(کلیات اقبال ، ص ۵۲)

جرقه های برق آسای عشق ، برخاسته از برگهای مثنوی مولوی چنان شور و هیجان را در روح اقبال پدید آورده که فارغ از هر گونه ترس و هراس، نغمه های عاشقانه ایمانداري و آزادی را سر داده و دیگران را به سوی خیر و رستگاری فرامی خواند و اسرار خودی را که مولانا در پرده های رمز و اشاره بیان نموده وی پرده ها را از میان برداشته و آشکارا می گوید که از دوستان رازها را نه باید پنهان کرد.

پیر گردون بامن این اسرار گفت
از ندیمان رازها نتوان نهفت

علامه اقبال د افغانانو له نظره

در شعر مولوی دلبسته گی به زنده گی ، عشق به انسان و انسانیت موج می زند ابیات و ترانه های مولانای بلخ نوید بخش روشنائی صبح و گرمای حیات است. و اندیشه اش دریای خروشنده عشق و معرفت بوده و گوهرهای ناب و درخشنده را در خود نهفته دارد.

همچنان کلام مولوی بلخی ،، برای آزاده گان و آزاد اندیشان الهام بخش بوده و میکوشد نکات و مطالب باریک اسرار خلقت و آزاده گی را با دید عارفانه در کلام تابناک و شور انگیز بیان نماید. او چون آفتابست که پرتو آن در ذهن انسانهای آگاه و پر درد روشنی پدید می آورد تا آنکه آتش اندیشه اش زبانه کشد و مانند اقبال لاهوری سرود پرداز عشق و آزاده گی شود.

چو خورشید سحر پیدا نگاهی میتوان کرد

همین خاک سیه را جلوه گاهی میتوان کرد

(اقبال)

اقبال لاهوری آزادی فکر و اندیشه اش را وابسته احسان مولانای بلخ میداند. برای روشن شدن بهتر موضوع چند بیتی از علامه اقبال لاهوری را که در بخش های مختلفی از کلیاتش نقش بسته و تأثیرات مولانا را بیان داشته است مرور مینماییم:

حرف رومی در دلم سوزی فکند

آه پنجاب آن زمین ارجمند

(کلیات اقبال ، ص ۳۵۷)

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اقبال لاهوری در بسا موارد برای اثبات قول خود از اشعار مولانا استمداد جسته و طور تضمین آن را به کار برده است.

تضمین ابیات مولانا در شعر اقبال :

اقبال لاهوری از زمره شاعرانیست که برای نیروبخشیدن گفته هایش بار بار از اشعار مولانا جلال الدین محمد بلخی در شعر خود طور تضمین استعانت گرفته است، که چند مثالی از آن ارایه می گردد:

از خودی اندیش و مرد کار شو
مرد حق شو حامل اسرار شو
شرح را ز از داستانها می کنم
غنچه از زور نفس وای می کنم
«خوشتر آن باشد که سر دلبران
گفته آید در حدیث دیگران»

(کلیات اقبال ، ص ۳۸)

بیت سوم از مولانا طور تضمین ذکر شده است. و یا:

در جماعت خود شکن گردد خودی
تا که گلبرگ چمن گردد خودی
«نکته ها چون تیغ پولاد است تیز»
گر نمیفهمی ز پیش ما گریز

در اینجا مصراع نخست بیت دوم به صورت مکمل تضمین شده و مصراع دوم آن اندک تغییر یافته است به شعر مولانای بلخ توجه شود:

علامه اقبال د افغانانو له نظره

نکته ها چون تیغ پولاد است تیز
گر نداری تو سپر واپس گریز
بیتی دیگر از مولانا را در اینجا به نظاره می گیریم که تضمین شده
است:

در نگر ای خسرو صاحب نظر
نیست هر سنگی که می تابد گهر
مرشد رومی حکیم پاک زاد
سر مرگ و زنده گی بر من گشاد
هر هلاک امت پیشین که بود
زانکه بر جندل گمان بردند عود
(کلیات اقبال، ص ۱۹۱)

در اشعار علامه محمد اقبال لاهوری اثرات مرشد روم (مولانا جلال الدین بلخی) به وضوح دیده میشود زیرا اسرار مرگ و زنده گی را برایش گشوده است. و بیت سوم از مولانا می باشد که برای استحکام بیت بالا طور تضمین از آن استفاده نموده است.
اقبال لاهوری در بخش جاوید نامه زیر عنوان (شرح اسرار معراج) دو بیت از مولانا را اینطور تضمین کرده است:

آدمی دید است باقی پوست است
دیدن آن باشد که دید دوست است
جمله تن را در گذار اندر بصر
در نظر رو در نظر رو در نظر
(کلیات اقبال، ص ۲۸۳)

در قطعه شعر دیگر زیر عنوان جلال و گویتة یک بیت از مولوی را
این چنین تضمین کرده بیان میدارد:

هر کسی از رمز عشق آگاه نیست
هر کسی شایان این در گاه نیست
«داند آن کو نیکبخت و محرم است
زیر کی ز ابلیس و عشق از آدم است»

اقبال لاهوری در قطعه شعری زیر نام (حلاج) چهار بیت از
مولانا جلال الدین را تضمین نموده که آنرا به خوانش می گیریم:

کار مردان است تسلیم و رضا
بر ضعیفان راست ناید این قبا
تو که دانی از مقام پیر روم
می ندانی از کلام پیر روم
بود گبری در زمان بایزید
گفت او را یک مسلمان سعید

خوشر آن باشد که ایمان آوری
تابه دست آید نجات و سروری
گفت این ایمان اگر هست ای مرید
آنکه دارد شیخ عالم بایزید
من ندارم طاقیت آن تاب آن
کان فزون آید ز کوششهای جان

(کلیات اقبال ، ص ۳۳۸)

همچنان در صفحه ۳۵۵ کلیات اقبال یک مصراع از مولانا بدینگونه تضمین شده است:

پیش نه گامی که آمد آن مقام
(کاندرو بی حرف می روید کلام)

قرابت های ذهنی، تربیتی، انسانی و معنوی، اقبال را با مولانای بلخ پیوند ناگسستنی داده و افکارش را متأثر ساخته است. علاقه مندی و افراق اقبال با اندیشه مولانای بلخ، شاعر و متفکر شرق را وادار ساخته که بار بار در اشعار خود از مولانای بلخ نام ببرد و ابیاتش را تضمین نماید، جاییکه میگوید:

امت او مثل او نور حق است
هستی ما از وجودش مشتق است

نور حق را نجوید زاد و بود
خلعت حق را چه حاجت تار و پود
(کلیات اقبال، ص ۱۱۰)

اقبال لاهوری در کلیاتش اندیشه مولانا را با فکر و اندیشه و تیوری شاعران، فیلسوفان و حکمای غرب در مقایسه قرار داده و برتری فکر و حقانیت اندیشه مولانا را نسبت به آنها برملا ساخته است به گونه مثال در سروده یی اقبال راه و روش مولانا جلال الدین بلخی و گویتة آلمانی را به مقایسه گرفته که با این بیت آغاز میگردد:

نکته دان المنی را در ارم
صحبتی افتاد با پیر عجم
شاعری کو همچو آن عالی جناب
نیست پیغمبر ولی دارد کتاب
گفت رومی ای سخن را جان نگار
تو ملک صید استی ویزدان شکار
(کلیات اقبال ، ص ۲۶۶)

در ابیات مذکور مراد از پیر عجم ، صاحب کتاب (دارد کتاب)
و رومی همانا مولانا جلال الدین محمد بلخی می باشد و در بیت
سوم اشاره به این شعر مولانا نموده است ، که :

بزیـر کنگره کبریاش مردانند
فرشته صید و پیـمـبر شکار ویزدان گیر
(کلیات اقبال ، ص ۲۶۶)

در مقایسه مذکور اقبال لاهوری به این نتیجه رسیده است که
گویته شاعر آلمانی شخصیت آگاه و قابل احترام بوده و او را پیر و
طریق پر خم و پیچ وادی عشق یافته و مولانای بلخی را در این
راستا ، استاد مسیر عشق می داند . به همین گونه اقبال لاهوری در
جاوید نامه کلیات خویش به شرح (اسرار معراج) توسط روح
حضرت رومی (مولانا جلال الدین بلخی) گفت و شنود کرده و در
اسرار شب معراج این غزل مشهور مولانا را جا داده است :

بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست

یک دست جام باده و یک دست زلف یار
 رقصی چنین میانه میدانم آرزوست
 کفتی رناز (بیش مرنجان مرا برو)
 آن گفتنت که (بیش مرنجانم) آرزوست
 البته در بعضی از نسخه ها مصراع بیت اول یکی در جای دیگر
 قرار گرفته و به این شکل ضبط گردیده است :

بنمای رخ که باغ گلستانم آرزوست
 بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
 همچنان بیت دوم مذکور در غزل مولانا پس از هژده بیت آمده و
 بیت سوم پیش از بیت دوم می باشد که در دیوان اقبال به حالت اولی
 آن نبود و در جایگاه ابیات نظر به ضرورت تغییر وارد گردیده است.
 اقبال لاهوری در قطعه شعری زیر نام جلال و هگل ، فلسفه مولانای
 بلخی و هگل را مقایسه نموده است. حقایق را که باعث اندیشه باز او گردیده
 است مدیون عنایت فلسفه مولانا جلال الدین محمد بلخی میدانند.
 برای روشن شدن بهتر موضوع چند بیت مقایسه وی مولوی
 و هگل را به نظاره می نشینیم.

میگشودم شبی به ناخن فکر
 عقده های حکیم آلمانی
 آنکه اندیشه اش برهنه نمود
 ابدی را ز کسوت آنی

***

چون به دریای او فرو رفتم
کشتی عقل گشت طوفانی
خواب بر من دمید افسونی
چشم بستم زباقی و فانی
نگه شوق تیز تر گردید
چهره بنمود پیر یزدانی
آفتابی که از تجلی او
افق روم و شام نورانی
شعله اش در جهان تیره نهاد
به بیابان چراغ رهبانی
معنی از حرف او همی روید
صفت لاله های نعمانی
گفت با من چه خفته یی برخیز
به سرابی سفینه می رانی
به خرد راه عشق می پویی
به چراغ آفتاب می جویی

(کلیات اقبال ، ص ۲۶۴)

اقبال در بخش دیگر جاوید نامه ، زیر عنوان (فرو رفتن به دریای زهره
و دیدن ارواح فرعون) مولانای بلخ را اینچنین به وصف گرفته است:

پیر روم آن صاحب ذکر جمیل
ضرب او را سطوت ضرب خلیل

این غزل در عالم مستی سرود

هر خدای کهنه آمد در سجود

اقبال پس از ذکر جمیل مولانا این غزل او را درج دیوان خویش
ساخته پیشکش نموده است.

باز بر رفته و آینده نظر باید کرد

هله برخیز که اندیشه دگر باید کرد

عشق بر ناقه ایام کشد محمل خویش

عاشقی را حله از شام و سحر باید کرد

به همین گونه اقبال لاهوری و مولانای بلخ با استناد از آیات قرآن
کریم و احادیث نبوی اشعارشان را استحکام بخشیده و در طی
منازل وادی بیکران عشق و سایر مطالب سیر و سلوک ویژه گیهای
همگون و مشترک دارند، که ایجاب پژوهش جداگانه را مینماید.
فرجام سخن اینکه آزاداندیشی و صفای باطنی اقبال تحت تأثیر
جذبه های روحانی مولانا قرار داشته و برای اثبات مطالب و تحکیم
سروده های خویش از مثنوی معنوی و دیوان شمس بار بار استمداد
جسته و از مولانای بلخ به اسم پیر روم نام برده است.

بنا بر آن میتوان گفت که اندیشه مولانای بلخ در تکوین و آفرینش
های اقبال لاهوری نقش بارز و موثر داشته و در مسیر انجام رسالت
آزادمنشانه اش ممد واقع شده است.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

منابع و ماخذ :

- ۱ اقبال لاهوري ، کلیات اشعار فارسی ، بامقدمه سروش ، چاپ هشتم ، تهران ، ۱۳۸۱ ش ، ص ص ۲۹ و ۳۰ .
- ۲ همانجا ، ص ۳۱ .
- ۳ همانجا ، ص ص ۳۳ و ۳۴ .
- ۴ همانجا ، ص ص ۳۴ و ۳۵ .
- ۵ نیلاب رحيمي ، اقبال از نظر صاحب نظران و دانشمندان ، مجله خراسان ، شماره ۵۴ ، کابل ، ۱۳۸۳ ش ، ۶۴ .
- ۶ کلیات اقبال ، ص ۳۵ .
- ۷ همانجا ، ص ۴۲ .
- ۸ سيد ابوالحسن علي ندوی ، شگفتهاي اندیشه اقبال لاهوری ، ترجمه ابو شعیب عبدالقادر دهان ، انتشارات شیخ احمد جام ، ۱۳۷۷ ش ، ص ۴۲ .
- ۹ حسن عمید ، فرهنگ فارسی ، انتشارات امیر کبیر ، تهران ، ۱۳۸۳ ش ، ص ۱۸۴ .
- ۱۰ داکتر سید صادق گوهرین ، اصطلاحات تصوف ، جلد نهم ، انتشارات زوار ، تهران ، ۱۳۸۳ ، ص ۳۹۷ .

***

خېرنوال عبدالشکور قیومي

دلوی او بخښوونکي خدای په نامه

علامه اقبال ، افغان او افغانستان

درنو دانشمندانو او قدرمنو حضارو په اجازه :

آسیا یک پیکر آب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
از فساد او فساد آسیا
در گشاد او گشاد آسیا
تا دل آزاد است آزاد است تن
ورنه کاهی در ره باد است تن
(علامه اقبال)

علامه اقبال لاهوري په داسې شرایطو کې ژوند کاوه چې اکثره اسلامي هېوادونه د استعمار تر ولکې لاندې و، په دې وخت کې افغانستان داسې هېواد و چې د وطن د ازادۍ لپاره یې پراخې مبارزې او مقاومتونه تر سره کړي وو. نو همدغه عوامل وو، چې د علامه اقبال لاهوري اړیکه د سیمې د نورو هېوادونو په پرتله له افغاني ټولنې سره زیاته وه.

یو له دغو عواملو څخه د اقبال د کلیات مدون احمد سروش د کلیات په سریزه کې داسې ورته اشاره کوي: «اقبال به ملت و دولت افغانستان علاقه شدید داشت و آزادي ملت مسلمان افغان را از یوغ یک کشور اروپایی با نظر احترام مینگریست و این استقلال را برای

علامه اقبال د افغانانو له نظره

آينده مسلمين هند به فال نيك گرفته و بطرز خاص چشم اميد به اين
کشور اسلامي دوخته بود....»

له دغو لاندینیو بیلگو څخه دغه پایله تر لاسه کوو، چې علامه اقبال
تل له افغانانو سره اړیکه لرلې، کله چې د محمد نادر شاه په بلنه کابل ته
راغی خو ورځې یې چې دلته تېرې کړې، د غزني له لارې کندهار ته ولاړ
او هلته یې د کندهار په ستاینه کې د بیتونه وړاندې کړل.

قندهار آن کشور مینو سواد
اهل دل را خاک او خاک مراد
رنگ ها بوها هوا ها آب ها
آب ها تابنده چون سیماب ها

علامه اقبال احمد شاه بابا د (مرد ابدالي) تر سرلیک لاندې بیا داسې ستایي:

مرد ابدالي وجودش آيتي
داد افغان را اساس ملتى
آن شهيد ان محبت را امام
آبروى هندو چين و روم و شام
ناش از خورشيد و مه تابنده تر
خاک قبرش از من و تو زنده تر

دا راز علامه اقبال سنایي غزنوي ته هم زیات ارادت او عقیدت
درلود، نو ځکه یې په (مثنوي مسافر) کې داسې یادونه کوي.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

آه غزني ! آن حريم علم و فن
مرغزار شير مردان کهن
خفته در خاکش حکيم غزنوي
از نوای او دل مردان قوي

گورو چې علامه اقبال په خپلو شعرونو کې د افغانانو د سيمو او
مشاهيرو يادونه کوي ، په همدې ډول داسې څرگندېږي چې اقبال د
افغانانو له تاريخ ، فرهنگ او دمېړنيو له کارنامو څخه د زمانې گردونه
او دورې راڅنډي او په ذهنونو کې يې يو حل بيار اتداعي کوي .
اقبال افغاني سيد جمال الدين دامام او مثالي شخصيت په توگه
داسې راپېژني :

رفتم و ديدم دو مرد اندر قيام
مقتدي تاتار و افغاني امام
سيد السادات مولانا جمال
زنده از گفتار او سنگ و سفال

دا راز کله چې علامه اقبال د نادر شاه په بلنه کابل ته راځي ، دغه
ښار بيا داسې ستايي :

شهر کابل خطه يی جنت نظير
آب حيوان از رگ تاکش بگير
چشم صايب از سوادش سرمه چين
روشن و پاينده باد آن سرزمين

علامه اقبال د افغانانو له نظره

در ظلام شب سمن زارش نگر
 بر بساط سبزه می غلطد سحر
 اقبال لاهوري څرنگه چې د افغانستان د خلکو د مېړانې او زړورتيا
 ستاينه کوي، ددوی له وروسته پاتې والي هم ځورېږي، لکه چې وايي:
 سرزمینی کبک او شاهین مزاج
 آهوی او گیرد از شیران خراج
 در فضایش جره بازان تیز جنگ
 لرزه برتن از نهیب شان پلنگ
 لیکن از بی مرکز آشفته روز
 بی نظام و ناتمام ونیم سوز

علامه اقبال لاهوري د پښتو شعرو شاعري څخه هم ناڅېره نه و دی د
 توري او قلم د خاوند خوشال خان خټک په باب داسې وايي:

خوش سرود آن شاعر افغان شناس
 آنکه بیند باز گوید بی هراس
 آن حکیم ملت افغانیان
 آن طبیب ملت افغانیان
 راز قومی دید و بیباکانه گفت
 حرف حق با شوخی رندانه گفت

د یادونې وړ ده چې د علامه اقبال لاهوري پر شعر د دري ژبې د
 سترو شاعرانو لکه مولانا جلال الدین محمد بلخي، ناصر خسرو،
 عبدالرحمن جامي او سنایي غزنوي د شعر اغېز ډېر زیات دی، یا په

علامه اقبال د افغانانو له نظره

بله وینا ددغو شاعرانو د فکر، خیال او مضمون یو ښکلی او رنگین امتزاج دده شعر ته څخه بللی دی، د اقبال دا بېلگه د پورتني ادعا د ثبوت لپاره راوړو، چې د مولانا جلال الدین محمد بلخي په پېروې یاسېک یې لیکلې ده:

صورت نېرستم من بتخانه شکستم من
آن سیل سبک سیرم هر بند گستم من
در بود ونبود من اندیشه گمان ها داشت
از عشق هویدا شد این نکته که هستم من
در دیر نیاز من در کعبه نماز من
رنار به دوشم من تسبیح به دستم من
سرمایه ی درد تو غارت نتوان کرد
اشکی که زدل خیزد در دیده شکستم من
فرزانه به گفتارم دیوانه به کردارم
از باده شوق تو هشیارم ومستم من

***

معاون سر محقق محمد فاضل شریفی

سهم اقبال در تحول شعر فارسی دری

من فدای آنکه خود را دیده است

عصر حاضر را نکوسنجیده است

(اقبال)

در گستره زبان و ادب فارسی دری، علامه اقبال لاهوری، نامی است بلند آوازه و قابل فخر، زیرا او توانست دریکی از بحرانی ترین دوره های ادبی و در عصر روزمانی که شعر دری، سو گدانه یاد و خاطره روزگار اعتلا و رفعت خویش را به ماتم نشسته بود، به عنوان سخنور مبتکر و چیره دست، با وارد شدن در قلمرو شعری دری، مکتب جدید را که بر مبنای جهان بینی عالی و فلسفه بدیع خودی، استوار بود، اساس گذاشته (۱) و بازار ادب را رونق دوباره بخشد.

همه آنهایی که از علامه اقبال و بینش معنوی، موازین فکری و باروهای سیاسی او آگاهی دارند، بدون هیچ شبهه یی به برآورنده گی شخصیت و افکار ماندگار و دوران سازاین فرهیخته زمان در تمدادی زمانی یی که حیات به سر می برد، تا اکنون که اندیشه های ماندگارش را در اطراف و اکناف عالم خریداران بیشماری می باشد، باور تردید ناپذیر خواهند داشت. (۲)

اقبال با قدرت بیان سحرانگیز و خارق العاده و اندیشه های سازنده و روشنگری که داشت، نه تنها بر ضد ابتذال و بی مایه گی در حریم شعر دری به مبارزه پرداخته و قامت برافراشت؛ بل در سایر عرصه های

علامه اقبال د افغانانو له نظره

حیات اجتماعی نیز به عنوان یک مصلح آگاه و خبیر - ملل شرق به ویژه آن دسته از مسلمانان گیتی را که به گفته لسان الغیب حافظ: «چون ندیدن حقیقت ره افسانه زدند» - در خواب غفلت فرو رفته «آسمان را دور و زمین را سخت» انگاشته بار جحان دادن نفاق و خود بینی بروفاق و بلند نظری، زمینه را برای اشغال سرزمین های زر خیز و پهن اور خویش به وسیله استعمار گران زمان مساعد ساخته بودند به بیداری فرا خوانده، پیام به پا خواستن، خود را دریافتن و زنده گی را درک کردن سرداد و بدین گونه آرزو، امید و تلاش را به آنها گوش زد نمود:

زنده گانی رابقا از مدعا ست
 کارا و نش را در از مدعا ست
 زنده گی در جستجو پوشیده است
 اصل او در آرزو پوشیده است
 آرزو را در دل خود زنده دار
 تا نگردد مشیت خاک تو مزار
 آرزو جان جهان رنگ و بو ست
 فطرت هر شی امین آرزو ست
 از تمنای رقص دل در سینه ها
 سینه ها از تاب او آینه ها
 طاقت پرواز بخشد خاک را
 خضر باشد موسی ادراک را

دل زسوز آرزو گیرد حیات
غیر حق میرد چو او گیرد حیات
.....

آرزو هنگامه آرای خودی
موج بیتابی زد ریای خودی
آرزو صید مقاصد را کمند
دفتر افعال را شیرازه بند
زنده را نفی تمنا مرده کرد
شعله را نقصان سوز افسرده کرد... (۳)

اقبال بآبهره گیری از دانش عصر و استعداد ذاتی یی که خداوند (ج) برایش ارزانی داشته بود، درآشفته دورانی که ذکرش رفت، موفق شد تا عنان هدایت کشتی به گل نشسته شعرافسون شده در «خط و خال و زلف یار» رابه دست گرفته و باد میدن روح دوباره به آن، به سوی ساحل رستگاری و نجات رهنمونش شود. به همین سبب است که وی یکسره باشعر درآمیخته و درآن پیچیده است.

در سخن پیچیده ام چون بوی گل در برگ گل
هر که خواهد تا شناسد در سخن بیند مرا

و بنابر همان اشتیاق و عقیده شعر را وسیله یی برتر، برای تراوش اندیشه هایش قرار داده و به جوهر ذاتی و اصلی شعر دست یافت. (۴)
اقبال باره یافتن به عمق وضعیت زمان در قلمرو فرهنگی ما و بادرک تأثیر عمیق و سازنده ادبیات در بیدار ساختن اذهان عامه بر آن

علامه اقبال د افغانانو له نظره

شد. تاشعرش رابه دبستان وآموزشگاهي برای نوسازی اندیشه های هم روزگاراناش که اکثرآبه چیزی فراتر ازلقمه نان نمی اندیشیده وبه همان باورهای متحجرانه وراکد قرون وسطایی خویش فخرمی فروختند - مبدل سازد. به همین منظور عزمش را برای نوسازی فکر، اندیشه وحتى قالب شعردری جزم نمودو توانست اسمش رادر صدر شعرای ناموروسحرکار دری زبان آن ایام که درپی تجدید بنا ونوسازی شعرآسیب دیده دری ازگزند روزگار کمر بسته بودند، قرار دهد.

رجحان وبرتری اقبال نسبت به سخنوران دری زبان معاصر که درسرمینهای ایران، افغانستان وتاجیکستان می زیسته ودرجهت نوآوری درشکل ومحتوای شعرکوشا بودند ازاین جهت بیشتر است که اگرشاعردری زبان درافغانستان یاایران و... به چنان اقدامی مبادرت ورزیده ودرزمینه تلاشهایی نمود - باتوجه به اینکه زبان دری، زبان مادری اش بود. مسوولیت ورسالت داشت تادرجهت بارورساختن زبان وشعرخود سعی وتلاش نماید. ازجانب دیگر او درمحیطی پرورش یافته ومی زیست که شعروادب دری درآنجازاده وپروریده شده وبیش ازهزار سال عمرداشت وطبیعی است که شاعر آن سامان باتمام قاعده ها وقوانین آن زبان خوگرفته ومأنوس شده بود. اما برای فردی مانند اقبال - نوسازی شعردری وپدید آوردن دگرگونیهایی درآن به این علت که زبان مادری اش، زبانی غیرازدری

علامه اقبال د افغانانو له نظره

بود باید مشکل مینمود و دست نیافتنی - هرچند که زبان و ادب دری در هندوستان نیز ریشه های دیرینه داشته و در مناطق وسیعی از آنکشور به وسیله آن افهام و تفهیم صورت میگرفت. اما با وجود آن نیز زبان طراز اول در آن سرزمین زبان «اردو» بود و اکثریتی از مردم هندوستان به زبان دری تسلط نداشتند و خود اقبال نیز به روانی یی که شعر دری می سرود، به آن فصاحت توانایی صحبت در زبان یاد شده را نداشت.

به استناد سخنان استاد «پرونتا» که در سفر علامه اقبال به افغانستان، از جانب زمامداران وقت به مهمانداری از وی گماشته شده بود و در گشت و گذارهایی که اقبال در افغانستان داشت همگام با او در سفر بوده است: «اقبال چنانکه به فارسی دری شعر می سرود، روان صحبت کرده نمی توانست.» (۵) و همچنان بنا به قول علامه محیط «طباطبائی» از شعرای معاصر اقبال در ایران: «زبان فارسی یی که اقبال در سخن خود به کار برده است از زبان فارسی شعرای نزدیک به زمان او مانند: حالی، غالب، غنی و واقف فصیحتر نبود؛ ولی روح تازه یی که او در پیکر سالخورده زبان فارسی دری با قالبهای تازه یی که در سخنوری برای بیان افکار عرفانی و عقاید مذهبی به کار می بست، دمید و آن را با اندیشه های تازه قرن مابین جهانیان معرفی کرد.» (۶)

علامه اقبال د افغانانو له نظره

از یاد آوری نکات فوق برمی آید که باید نوگرایی در شعردري برای اقبال دشوار می آمد و این درحالی است که اونه، به مشکل، بلکه باسهولتی که از استعداد اعجاب انگیز وی حکایت میکند، موفق گردید تا در این زمینه تبارز مثبت نموده و حتی در برخی از موارد گوی سبقت را نسبت به تعدادی از همگنان خویش ربوده و در این راستا، پیشگام و پیش آهنگ شود.

به استناد شواهد و پژوهشهای صورت گرفته در مورد آغاز روند نوگرایی در شکل و محتوایی شعردري در کشور های ایران و افغانستان برمی آید که نخستین جستارها در جهت شکستن قالبهای شعری کهن و وارد آوردن تحول در شکل و محتوای شعری دری، در ایران و کشور ما، با فاصله های زمانی اندک به اوایل سده حاضر بر میگردد. به ویژه در افغانستان از آغاز نشر دوباره «سراج الاخبار» به وسیله دانشمند و متفکر نامور کشور، علامه محمود طرزی از سالهای ۱۹۱۱ و بعدتر از آن با فرازها و نشیبهایی که در زمینه پدید آمد، عده یی از سخنوران پیشگام و نوجوی ما، بالاخص محمود طرزی داوی، مستغنی، عبدالرحمان لودین و... (۷) توانستند در مورد به تجربه هایی دست یابند و در طی همین مدت و اندکی پس از آن اشعاری در فورمهای نزدیک به ترجیح بند ترکیب بند، وهم مستزاد در بعضی نشریات کشور و در هیأت تازه به چاپ رسید که از این میان به سروده های «مرثیه مینا» و «مکتب»

علامه اقبال د افغانانو له نظره

از علامه طرزی، سروده «شب اندر دامن کوه...» از استاد خلیل الله خلیلی و سروده به «شاعرنو» از رضامایل که سروده که اخیرالذکر در سال ۱۳۲۷ ه. خ. و در مجله هرات به نشر رسید. (۸) میتوان به عنوان نخستین تلاشهای در عرصه دگراندیشی در شعر معاصر در نام گرفت، اما علامه اقبال نیز در طی همین سالها با زبان شیوا تروپیراسته ترو قوت بیان بیشتر در زمینه های فوق به تجارب ارزشمندی دست یافته بود که حتی تعدادی از سخنوران به اقتفا از وی در این زمینه نمونه هایی را ارایه نمودند. به عنوان مثال می توان از سروده رضامایل تحت عنوان به «شاعرنو» یاد کرد. با خوانش سروده به شاعرنو به طور حتم این باور در ذهن ما قوت میگیرد که در سرایش سروده یاد شده رضامایل از ترکیب بند گونه زیر اقبال که تاریخ سرایش آن قدمت بیشتری نسبت به زمان سرایش «به شاعرنو» می باشد تأثیر پذیرفته است.

ترکیب گونه اقبال اینگونه آغاز میشود:

از من ای باد صبا گوی به دانای فرنگ
عقل تابال گشوده ست گرفتار تر است
برق را این به جگر می زند آن رام کند
عشق از عقل فسون پیشه جگر دار تر است
چشم جز رنگ گل ولاله نبیند ورنه
آنچه در پرده رنگ است پدیدار تر است

عجب آن نیست که اعجاز مسیحاداری
 عجب اینست که بیمار تو بیمار تراست
 دانش اندوخته یی دل ز کف انداخته یی
 آه زان نقد گران مایه که درباخته یی
 حکمت و فلسفه کاریست که پایانش نیست
 سیلی عشق و محبت به دبستانش نیست
 بیش تر راه دل مردم پیدار زند
 فتنه یی نیست که درچشم سخندانیش نیست
 دل ز نار خنگ او به تپیدن نرسد
 لذتی درخلش غمزه پنهانش نیست
 دشت و کسار نوردید و غزالی نگرفت
 طوف گلشن زد و یک گل به گریانش نیست
 چاره این است که ازعشق گشادی طلبیم
 پیش او سجده گذاریم و مرادی طلبیم (۹)
 و محمد رضا مایل نیز سروده به «شاعرنو» را اینگونه ردیف می
 بندد:

زمن به شاعر عـصر قمر بگو به ادب
 که شعر خوب نه آنست کوشش زانیست
 به خون دل سخن خویش آب و رنگ بده
 اگر ز دل نخورد آب شعر گیرانیست
 مصرعی از قطره خونی بساز
 بیتگی از سـاز قانونی بساز

زروی قافیـه بـگذر اسـیر لفظ مـباش
 تلاش معنی باریک جاودانی کن
 به خاکیان توپیـامی ز قدسیان آور
 جهان توپر از نواهای آسمانی کن
 نغمه راطور دیگر جـولان بـده
 در تن الفاظ شیوا جان بـده... (۱۰)

نوآوری و ابتکار اقبال در شکل و محتوای شعر دری، فقط منحصر به قالب یاد شده نمی باشد. او در قالبهای دیگر شعر سستی نیز دست به نوآوریهای زده است. به نمونه یی از مثنوی گونه های وی توجه میکنیم:

عقل تو حاصل حیات عشق تو سرکائنات
 پیکر خاک خوش بیا این سوی عالم جهات
 زهره و ماه و مشـتری از تور قیب یکدیگر
 از پی یک نگاه تو کشمکش تجلیات
 در ره دوست جلوه هاست تازه به تازه نوبه نو
 صاحب شوق و آرزو دل ندهد به کلیات

صدق و صفاست زنده گی نشو و نماست زنده گی
 تاابد از ازل بتاز ملک خداست زنده گی... (۱۱)
 و این هم نمونه هایی از نوگرایی های اقبال در قالب ترجیع بند:
 خیز که در کوه و دشت خیمه زد ابر بهار
 مست ترنم هزار، طوطی و دراج و سار، بر طرف

علامه اقبال د افغانانو له نظره

جوييار، گشت گل ولاله زار، چشم تماشايار
خيزکه درکوه ودشت خيمه زد ابريار

.....

خيزکه درباغ وراغ قافله گل رسيد
بادبهاران وزيد، مرغ نوا آفريد، لاله گريان دريد،
حسن گل تازه چيد، عشق غم نوخريد
خيزکه درباغ وراغ قافله گل رسيد

.....

بليکان درصفير، صلصلکان درخروش
خون چمن گرم جوش، ای که نشینی خموش،
درشکن آيين هوش، باده معنی بنوش،
نغمه سراگل پيوش

بليکان درصفير، صلصلکان درخروش..... (۱۲)
نمونه يی ديگر در شبا هت به قالبهای جديد:

گفتند فرود آی ز اوج مه و پرويز
برخود زن و با بحر پر آشوب بياميز

باموج در آميز نقش دگرانگيز تابنده گهر خيز
من عيش هم آغوش ز دريا نخريدم
آن باده که از خویش رباید نچشيديم
از خود نرميديم ز آفاق بريدم بر لاله چکيديم

گل گفت که هنگامه مرغان سحرچيست؟
 اين انجمن آراسته بالاي شجر چيست؟
 اين زيروزبرچيست؟
 پايان نظرچيست؟ خارگل تر چيست؟... (۱۳)

هرچند بيشترينه قالبهاي شعري يي را که اقبال به منظور درآغوش داشتن و پروردن افکار و باور داشت هاي خود به کار گرفت، شامل قصيده، قطعه، رباعي، مثنوي و غزل ميگردد؛ اما به گونه يي که در نمونه هاي بالا ديديم اونه تنها در استفاده از قالبهاي سنتي شعردري سرآمد روزگار بود. بلکه بانيروي خلاق و جولانگر خامه ستبرش، توانايي و استعداد آنرا نيز داشت که گاه گاهي با فروريختن قالبهاي کلاسيک شعردري و کوتاه و بلند ساختن مصراع ها، به هم عصيان خویش ثابت سازد که تبحر و دانش او در زبان و ادب دري کمتر از ساير سخنوران موفق و ماندگار نوجوي زمان نيست. (۱۴)

وازه مين جاست که ملک الشعرا بهار، از شعراي توانمند و زبردست دري، در روزگار اقبال و پراچنين به توصيف نشسته است:

قرن حاضر خاصه اقبال گشت
 واحدی کز صد هزاران برگذشت
 هيکلي گشت از سخن گويي به پا
 گفت «کل الصيد في جوف الغراء»

علامه اقبال د افغانانو له نظره

شاعران گشتند جیش تارومار

وین مبارز کرد کار صد سوار... (۱۵)

وهم مولاناخال محمدخسته از شعرای پرتوان کشور که باعلامه اقبال و آثارش محشور بود (۱۶) وی را چنین ستایش نموده است:

قبول خالق و مخلوق حضرت اقبال

که درفتوت او فتنه زینهار آورد

خوشابه طالع و بخت رسای مادر دهر

پس از قرون، چو فرزند کامگار آورد

الا به خطه غرب از پیام تو مشرق

دیار خاوریان آب و اعتبار آورد

جهان زبانگ و ناله زبور عجم

به شوق و جذبه کهن تازه گیسو دار آورد

چه سوز بود خدایابه ساز این هنر

به رقص کابل و ایران وهم تار آورد

به آن صفات که اقبال مسلم است موصوف

به عمرها نتوانیم در شمار آورد... (۱۷)

قابل یاد کرد است که مولانا خسته بادر یافت درایت و توانمندی

اقبال و خدمت بزرگی که او با سرایش کلیات شعر دری اش، به زبان

و ادب دری نموده است. سروده های دیگری نیز در مدح اقبال دارد که

در همه آنها افکار نوین و سازنده او به ستایش گرفته شده اند (۱۸)

اقبال خودش نیز بایان اینکه:

من فدای آنکه خود را دیده است

عصر حاضر را نکو سنجیده است... (۱۹)

به شرح این مهم پرداخته که وی همانسانی که «رموزیخودی» رابه پرده گفته اسرارخودی را فاش ساخت مغزقرآن را برداشت و زبور عجمش نامیده با «بانگ درا» «پیام مشرق» رابازگفت... (۲۰) و با پژوهش و وقوف یافتن از فلسفه غرب و عرفان شرق (۲۱) برای انسان روزگارش پیام نوی از زیستن داد، قادر است تادر ادب عصرش نیز روحی تازه دمیده و «طرحی نو برانگیزد»

درفر جام سخن به این نتیجه دست می یابیم که اقبال در کنار تفکر جدیدی که در عرصه های سیاسی، فلسفی و... داشت در زمینه شعردري نیز صاحب تفکر و طرز کار جدیدی بود. اگر بنا باشد در رابطه به ابعاد وسیع ابداع ابتکار و نوآوری های لطف آمیز این فرهیخته دوران در رابطه به شعردري، اوراق زرین کلیات ماندگار شعرش را مرور نماییم، بی گمان میتوانیم به این حقیقت روشن و آشکار دست یابیم که هریرگی از صفحات رنگین سروده های موصوف مشحون از نوجویی و نوگرایی میباشد. نوگرایی او گاه در مفهوم است و زمانی نیز در شکل و محتوای شعردري و حقا که «عمق اندیشه ها و قدرتش برای بیان افکار عمیق سزاوار تحسین است.» (۲۲) از همین سبب بایسته دیده میشود تادر رابطه به ابعاد مختلف نوآوری های وی در شعردري پژوهشهای گسترده تر و دامنه دارتری به عمل آمده و بدین وسیله شمه یی از دین و حق بزرگی

علامه اقبال د افغانانو له نظره

که علامه اقبال لاهوری نسبت به زبان وادب این سامان دارد، اداشده بتواند.

پی نوشتها :

- ۱- غلام یحیی فرهنگ، اقبال شاعر و متفکر ماندگار، مجله اورنگ هفتم، ش ۳۹ انجمن ادبی هرات، خزان ۱۳۸۳، ص ۲۱.
- ۲- نیلاب رحیمی، اقبال از نظر دانشمندان، مجله خراسان، ش ۵۴، حمل ثور ۱۳۸۳، ص ۵۶.
- ۳- کلیات اقبال لاهوری، به اهتمام پروین قائمی، انتشارات پیمان، تهران: ۱۳۸۲، ص ص ۱۸-۱۹.
- ۴- غلام یحیی فرهنگ، همان اثر، ص ۲۲.
- ۵- نیلاب رحیمی، همان اثر، ص ۵۹.
- ۶- همانجا، ص ۶۱.
- ۷- سیدعلیشاه روستایار، مراحل تحول شعر دری، مجله خراسان، ش ۵۶، اسد سنبله ۱۳۸۳، ص ۵۸.
- ۸- محمد فاضل شریفی، روند شعر نو در افغانستان، جهت ترفیع معاون محقق، اکادمی علوم افغانستان، کابل: ۱۳۸۴، ص ۵۵.
- ۹- کلیات اقبال، ص ۲۳۱.
- ۱۰- اسدالله حبیب ادبیات دری در نیمه نخستین سده بیستم، نشرات ملتهب، پشاور: ۱۳۸۱، ص ۱۳۵.
- ۱۱- کلیات اقبال، ص ۲۵۵.
- ۱۲- همان اثر، ص ۱۹۵.
- ۱۳- همانجا، ص ۲۰۶.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

- ۱۴- محمد آصف گلزاد، کاوش گونه یی در شعر اقبال مجله خراسان، ش ۶۰، حمل ثور ۱۳۸۴، ص ۳۴.
- ۱۵- غضنفر علی اف، سخنی چند درباره... مجله سخن، دوره هفدهم، ش ۱۰، تهران: ۱۳۴۶، ص ۹۶۴.
- ۱۶- محمد آصف گلزاد، مولانا خال محمد خسته وآثار او مجله خراسان، ش ۴۹، جدی حوت ۱۳۸۱، ص ۸۴.
- ۱۷- خال محمد خسته، رمز حیات، به اهتمام مولوی عبدالرووف، دهلی: ۱۳۵۵، ص ۱۰۸، ص ۱۰۷.
- ۱۸- محمد سرور پاکفر، مولانا خال محمد خسته در هند، مجله خراسان، ش ۵۵، جوزا سرطان ۱۳۸۳، ص ۹۰.
- ۱۹- کلیات اقبال، به کوشش احمد سروش، انتشارات سنایی، تهران: ۱۳۸۱ هـ ص ۳۷۰.
- ۲۰- عبدالله بختانی خدمتگار، شرق آسیا... مجله خراسان، ش ۵۸، قوس جدی ۱۳۸۳، ص ۱۲۲.
- ۲۱- اسد آسمایی، خودی نزد هیگل، نیچه و اقبال، مجله ژوندون، ش اول و دوم، حمل سنبله ۱۳۷۴، ص ۲۹.
- ۲۲- جلیل صابری هروی، شعرای عصر حاضر افغانستان، جلد اول، انتشارات نوند، مشهد: ۱۳۸۱، ص ۱۶۸.

***

پوهندوی عادلہ انوری

عضو دیپارتمنت دری پوهنتون تعلیم و تربیه

نگاهی به اقبال شاعر مرز شکن پارسی گوی

محمد اقبال فرزند شیخ نور محمد لاهوری از شاعران وازنواغ شرق در (۱۲۵۶) خورشیدی در سیالکوت لاهور با جهانیان پیوست و در (۱۳۱۷) خورشیدی با دار فانی پدرود گفت. شاعر آزاد منش لاهوری نه تنها به لاهور که به مردمان هر گوشه یی این کرهٔ خاکی که با شعرش آشناست و کلامش را دوست میدارد پیوند دارد به خصوص جغرافیای پارسی گویان که اقبال را سخت به خود گرویده بود و این زبان را گرمی میداشت و به این زبان شعر میسرود. امروز در افغانستان به خصوص در پوهنتون ها از دیوان اقبال به منظور تحقیقات علمی استفاده به عمل می آید و زیب هر کتابخانهٔ دری زبانان است. در اشعارش ارادت و احساس نیکی نسبت به ملت افغانستان نهفته است؛ مثال:

سرزمینی کبک او شاهین مزاج

آهوی او گیرد از شیران خراج

اقبال در بیشتر اشعارش درس تربیت میدهد، تربیت از نظری سه مرحله دارد، مرحله اول (اطاعت:

در اطاعت کوش ای غفلت شعار

میشود از جبر پیدا اختیار

علامه اقبال د افغانانو له نظره

نا کس از فرمان پذیری کس شود

آتش ار باشد زطغیان خس شود

مرحله دوم) ضبط نفس:

نفس تو مثل شتر خود پرور است

خود پرست و خود سوار و خود سر است

مرد شو آور زمام او به کف

تا شوی گوهر اگر باشی خرف

مرحله سوم) نیابت الهی:

تا جهان باشد جهان آرا شوی

تاجدار ملک لا یبلی شوی

نایب حق همچو جان عالم است

هستی او ظل اسم اعظم است

تصوف و عرفان مکتب بزرگ اندیشه و عمل است. اقبال در دامان

این مکتب چنگ زد و به کلامش رنگینی داد، این مکتب را از تاثیر

پذیری مولانا و ارادتش به این شاعر بزرگ به دست آورد:

رومی از احوال جان من خیر

گفت میخواستی دگر عالم بگیر

گفته میتوانیم که افکار علامه اقبال به نحوی در گرو اندیشه

مولانا است تا جایی که بیت هایی از مولانا را تضمین کرده است؛

مثلاً:

علامه اقبال د افغانانو له نظره

ای که باشی در پی کسب علوم
 با تو میگویم پیام پیر روم
 علم را برتن زنی ماری بود
 علم را بردل زنی یاری بود
 وی با مردم و سرزمین افغانستان پیوند عجیبی داشت؛ شعری که از
 او تا امروز ورد زبان ماست، هر لحظه این پیوند را مستحکمتر میکند:
 آسیا یک پیکر آب و گل است
 ملت افغان در آن پیکر دل است

علامه اقبال قبل از این که به افغانستان مسافرت نماید از اندیشه های
 بزرگانی دری زبان؛ چون: مولانا، علی هجویری، سنایی غزنوی، مولانا
 نوالدین عبدالرحمن جامی و سید جمال الدین الهام پذیر بود و کسانی؛
 چون: محمود غزنوی، احمد شاه بابا و شاه امان الله را وصف نموده
 بود. وی به دعوت نادر شاه در (۱۹۳۳ م.) به افغانستان مسافرت کرد.

اقبال، با خاطرات کابل شعرش را رنگ و بو میدهد و بوی خوش
 و عطر عنبر سای آن را با تمام وجود احساس کرده است، وی کابل
 را خطه جنت نظیر یافت؛ شعار ذیل مطداق این ادعاست:

شهر کابل خطه جنت نظیر
 آب حیوان از رگ تاکش بگير

چشم صایب از سوادش سرمه چین
 روشن و پاینده باد آن سرزمین

علامه اقبال د افغانانو له نظره

وقتی به مزار ظهیر الدین بابر شاه رفت چنین سرود:
خوشا نصیب که خاک تو آرمید اینجا
که این زمین زطلسم فرنگ آزاد است
زمانی که به شهر غزنی رفته و درودیوار از هم گسیخته آنجا را دید
در حسرتش چنین گفت:

خیزد از دل ناله ها بی اختیار
آه زان شهری که اینجا بود پار
آن دیار و کاخ و کو ویرانه یی است
آن شکوه فال و فر افسانه یی است
درمورد قندهار میگوید:

قندهار آن کشور مینو سواد
اهل دل را خاک او خاک مراد
رنگ ها، بو ها، هواها، آب ها
آب ها تابنده چون سیماب ها

چنانکه او به زبان و کشور ما ارادت داشت، بزرگ مردان ادب
پرور ما نیز حس متقابل را داشتند؛ مثلاً قاری عبدالله از شاعران
چیره دست در مرگ علامه اقبال احساسش را چنین ابراز کرد:

باید به نارسایی بخت دژم، گریست
کاقبال را گذاشت که زود از جهان برفت
افتاد گوهری ز کف دهر روی خاک
بیچاره دهر بین که براو این زیان برفت

علامه اقبال د افغانستان له نظره

مایل هروی نیز علامه اقبال لاهوری را شاعر شوریده ، خود آگاه
و آسمان فضل و دانش دانسته وی را می ستاید :

شاعر شوریده خود آگهی
آسمان فضل و دانش را می
درنیشان دلش سوز نغیر
گرم ره ، گرم تپش ، صاحب ضمیر

اقبال لاهوری در نهضت بیداری شرق سهم بزرگی داشت و به پاس
خدمات بزرگ و ارادتش به زبان و ادب دری مورد تمجید شاعران و
نویسنده گان افغان قرار گرفته است ؛ چنان که وقتی استاد خلیل الله
خلیلی به آرامگاهش در لاهور رفت ؛ احساس خود را چنین بیان
نمود :

تربیت اقبال را کردم طواف
دولتی دیدم در آنجا بی خلاف
مشت خاکش برده برگردون سبق
تابد از هر ذره اش انوار حق

میر بهادر و اصفی شاعر فی البدیهه گوی زبان دری اقبال را در پارچه
شعری عروج ناز اقبال سخن و عارف آزاده گوهر نهاد گفته است :

ای عروج ناز اقبال سخن
غرق نور از تو پروبال سخن
توای ای علامه لاهور زاد
عارف آزاده گوهر نهاد

علامه اقبال د افغانانو له نظره

در نتیجه میتوان اقبال را شاعر آزاده و اقبال سخن شمرده و ارادتش به ملت افغان در حدی بود که شعرش آینه دار این ادعاست و ندای احساس متقابل را نیز دریافت. اقبال شاعر فرداست بدین معنا که با هنجار شکنی در قالب های کلاسیک مالک ابتکار و نوآوری شد در نهایت میتوان این اذهان کرد که اقبال شاعر مرز شکن است و مرز نمیشناسد او به همه جغرافیای شعر و ادب پیوند تنگاتنگ دارد و درفش اقبال شعرش در همه جا در اهتزاز است شعر این شاعر چند بعدی است پیشنهاد من به فرهنگیان و ادب دوستان این است تا با این نوشته ها و بزرگ داشته ها از مقام ادبی و علمی این نابغه شرق اکتفا نکرده با برنامه های وسیع تر به کاوش بوی اندیشه های گرانبار این ابر مرد ادبیات پرداخته و زوایای پنهان کلامش را با تحقیقات پربار به جامعه امروزی به معرفی بگیرند تا باشد حق این شاعر را به نحوی از انحا ادا کرده باشیم.

خپړندوی رفیع الله نیازی

د سیمه ییزو مطالعاتو د مرکز رییس د وینا متن :

له افغانستان او افغانو سره د اقبال د مینې لاملونه

د غوندې درنو گډونوالو خوښندو او وروڼو !

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته !

له اقبال پوهنې او اقبال سره زما د معرفت لړۍ د هجرت له مهاله پیل شوې ده. موږ د پښتونخوا د چارو دې ولسوالۍ شبقدر ډېرۍ سیمې ته نږدې د مهاجرینو په یوه کمپ کې ژوند کاوه. زه په افغان کمشنري ښوونځي کې زده کوونکی وم. ددغه ښوونځي په درسي نصاب کې د نورو مضامینو تر څنګ یو مضمون دروژبې وه او دروژبې د مضمون له لومړي ټولګي څخه تر دولسم ټولګي پورې د نصاب برخه وه. په دغه مضمون کې به هر کال بېلابېل درسي عنوانونه وو، سم راته نه دي په یاد، خو غالباً دویم ټولګي دروژبې مضمون په کتاب کې یو لوست د (علامه اقبال لاهوري) په نامه و او تر دغه سرلیک لاندې د اقبال دروژبې د شعر دا بیت هم لیکل شوی و، چې :

لب پے اتی ہے دعا بن کی تمنا میری
زندگی شمع کی صورت هو خدایا میری

دا بیت مې له هماغه مهاله تر اوسه پورې په ذهن کې پاتې دی، خو په دومره توپیر چې هغه مهال زه د اقبال ددې بیت په ژوره معنا نه پوهېدم او بیا د وخت په تېرېدو چې څومره زما زده کړې ډېرېدې او

علامه اقبال د افغانانو له نظره

له ادب سره زما لېوالتيا ډېرېده، نو د اقبال ژوند، شاعري، فکر، افغانستان ته راتگ، له افغانانو سره مينه او نوري برخې هم زما د ازادې مطالعې برخې وگرځېدې او په اړه يې زما د معلوماتو پانگه غښتلې شوه او چې کله هم په افغانستان، پښتونخوا او يا پاکستان کې د اقبال په اړه کوم نوی اثر چاپ شوی او نوي معلومات مخې ته راغلي هغه مو لوستي او دا لړۍ به همداسې روانه وي. اقبال افغانستان ته راغلی، امان الله خان ته يې شعر ويلی، سلطان محمود غزنوي ته يې شعرونه ويلی، د احمد شاه بابا پر مزار يې قصيده ويلې، کابل يې په خپله شاعرۍ کې ستايلی، خوشحال خان خټک يې ياد کړی، په خپلې شاعرۍ کې يې پښتانه خطاب کړي او په ټوله کې يې د سيمې په کچه د افغانستان موقعيت داسې مهم ارزولی، چې ابادي او سوکالي يې د ټولې سيمې ابادي او سوکالي گڼلې او بربادي يې هم ورته د ټولې سيمې بربادي گڼلې ده. دلته ډېرو نورو مشرانو او پوهانو نږدې هغه ټول شعرونه تاسو ته وويل، چې اقبال په ټوله کې د افغانستان په اړه ويلی، زه غواړم پر دې وغږېږم، چې اقبال ولې دې سيمې او ددې سيمې اوسېدونکو او ددې سيمې شاهيرونو ته په خپله شاعرۍ کې دومره درناوی کړی او ډېر يې په عزت او عظمت ياد کړي دي، دا څو دلايل او څو برخې لري، چې دلته ورته اشاره کوو.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

۱ - د اقبال د اسلامي فکر سرچينه : نږدې هغو ټولو څېړونکو چې د اقبال په اړه يې څېړنې کړي ، په خپلو څېړنو کې يې دې ته اشارې کړي ، چې گویا د اقبال ټوله شاعري د اسلامي فکر زېږنده ده او اکثر مسايل يې د اسلامي فلسفې په اډانه کې بيان کړي دي . په افغانستان او سيمه کې دهخاند ، محرک او په نوي انداز کې د اسلامي فکر او اسلامي فلسفې بنسټگر ارواښاد سيد جمال الدين افغان و . د سيد د فکر پلوشې په افغانستان ، پخواني هندوستان ، ايران ، ترکيې ، مصر ، عراق او اروپا کې په خورا ځيرکانه ډول خپرې شوي او ډېر خلک ترې اغېزمن شوي دي . ډېر څېړونکي په دې اند دي ، چې اقبال هم د سيد جمال الدين افغان له اسلامي فلسفي فکره اغېزمن شوی او په پخپلو اثارو کې يې ورته انعکاس ورکړی دی ، نو له دې سيمې او ددې سيمې له خلکو سره د اقبال د مينې په خورا ډېرو لاملونو کې يو لامل د سيد جمال الدين افغان له فکره د اقبال اغېزمنتيا په گوته کوي .

۲ - په برصغير کې د اسلام په خپرېدو کې د افغانانو ونډه : اقبال چې له اړه کشميری دی او نیکونه يې د کشمير له برهمنانو څخه وو ، کله چې د دوی کورنۍ د اسلام په دين مشرف شوې وه ، نو ددې سيمې د تاريخ او په ځانگړي ډول په برصغير کې د اسلام د تاريخ له مطالعې پر دې پوهېدلي و ، چې په دې سيمه کې ددې مبارک الهي دين په خپرېدو کې د افغان مشرانو رول خورا ستر او د درناوي وړ دی .

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اقبال ته دا څرگنده وه، چې سوري، غوري، غزنوي، لودي او ابدالي افغاني کورنيو او په دغو کورنيو پورې اړوندو افغاني مشرانو په پخواني هند کې د اسلام په خپرېدو کې څومره ستر رول لوبولی دی. دا هم ورته څرگنده وه، چې کله هم په برصغير کې پر مسلمانانو باندې کومه سخته راغلې، د نورو سيمه ييزو اديانو د پيروانو له لوري له کوم گواښ او خطر سره مخامخ شوي، نو افغاني مسلمانو مشرانو د سيمې د مسلمانانو د نجات او مرستې لپاره نه يوازې دا چې مرسته کړې او هغوی يې له ستونزو خلاص کړي، بلکې عملا يې د مسلمانانو د نجات لپاره قربانۍ ورکړي دي. په دې اړه ډېر تاريخي اسناد شته زه نه غواړم د هريوه يادونه وکړم، خو د بېلگې په ډول به د هندوستان د مشهور ديني عالم او د قران کریم د مفسر شاه ولي الله دهلوي د هغه ليک يادونه وکړم، چې د معاصر افغانستان بنسټگر احمد شاه ابدالي رحمه الله عليه ته يې راستولی و او ليکلي يې وو، چې د هند مسلمانان په خورا سخت حالت کې دي او د نورو سيمه ييزو اديانو له ظلم سره مخامخ دي او تاسو زموږ مرسته وکړئ، چې بيا احمد شاه بابا د هغوی د مرستې لپاره هند ته ولاړ. اقبال له بخارا څخه تر کلکتي پورې سيمه کې د افغانانو په واکمنۍ، د دوی له مدنيت، واک او ځواک څخه هم خبر و او په معاصره دوره کې له انگرېزانو سره د افغانانو دمپرانو ځينې برخې خوييې ان له نږدې هم څارلې وې، نو د يوه مسلمان په توگه اقبال په سيمه کې د اسلام د

علامه اقبال د افغانانو له نظره

خپرولو په برخه کې د افغانانو د هلو ځلو او هڅو نه یوازې دا چې منندوی دی، بلکې د خپل ځان په ګډون ددې سیمې نږدې ټول مسلمانان د افغانانو د احسان پوروړي ګڼي او دغه ټولې خبرې د اقبال په اثارو کې له ورايه څرګندېږي، نو له افغانانو او له افغانستان سره د اقبال د مینې دویم ستر لامل پوهانو او څېړونکي په سیمه کې د اسلام د مبارک دین په خپرېدو کې د افغانانو رول ګڼي.

۳ - فرهنګي او کولتوري اغېز : که څه هر ه ټولنه او انساني طبیعت د خپلې ټولنې د جوړښت، تاریخ، دین، عقایدو، دودونو، جغرافیې او چاپیریال له هر ډول پېښو اغېزمن وي او ځینې ګرځي، دودونه او رواجونه تر ډېره وخته ان که دین او عقیده یې هم بېله شوي ورسره پاتې وي، لکه د پخواني هند په مسلمانانو کې هم د خپلو پخوانیو نیکونو او اديانو ځینې کولتوري او فرهنګي دودونه او کړه وړه پاتې دي، خو د اسلام د مبین دین له خپرېدو سره د سیمې په فرهنګي او کولتوري جوړښت کې خورا بدلون هم راغی. پر هندوستان د افغانانو د څو پېړیو واکمنیو د سیمې د مسلمانانو پر کولتور او فرهنګ هم ډېر اغېز وکړ او که داسې ووایو، چې په برصغیر کې د اسلامي فرهنګ او کولتور په دودولو او خپرولو کې د افغاني واکمنانو رول خورا څرګند دی. پوهان او څېړونکي د اقبال په فکر او اثارو کې د اسلامي فرهنګ د ارزښتونو شتون هم له افغاني

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اسلامي فرهنگ څخه اغېزمن گڼي او دا چې د افغاني فرهنگ ځينې برخې د اقبال په شاعري کې څرگنديږي، لامل يې هم همدغه دی. ۴- د افغانستان ستراتيژيک موقعيت :

نه يوازې افغانستان بلکې د پښتونخوا سيمې د اقليم د بدلون او اب هواله مخې په جغرافيوې لحاظ د مرکزي اسيا برخه ده، ورسره افغانستان د ټولې اسيا زړه هم ياد شوی او د سوېلي اسيا، مرکزي اسيا او منځني ختيځ تر منځ د نښلونکي هېواد په توگه هم يادېږي، خو علامه اقبال افغانستان د اسيا د زړه په توگه ياد کړی دی. اقبال وايي که د اسيا د زړه ارام و، ټوله اسيا به ورسره ارامه وي، خو که د زړه نارامه و، نو ټوله اسيا به ورسره نارامه وي، نو د اقبال دا وينا او وړاندوينه نن سبا سل په سلو کې رښتيا ده. پخوا د سيمې ځينو وگړو دا فکر کاوه، چې د افغانستان جگړه د افغانستان خپله کورنۍ مسئله ده او په دوی پورې اړه لري، خو دوخت په تېرېدو داروښانه شوه، چې ددې جگړې داور لمبې د سيمې نورو هېوادونو ته هم ورسېدې او اوس اوس خو دا جگړه پخې دمنځنۍ اسيا او سوېلي اسيا ډېرې برخې نه يوازې دا چې گوانبي، بلکې وخت ناوخت په کې د جگړو او بريدونو پېښې کېږي.

نودرنو گلو نوالو او پوهانو د سيمې ستونزو ته په کتو يوازې د اهمه ده، چې د اقبال دورځې د نمانځلو سره سره دې د اقبال مينه وال بايد د اقبال د افکارو د خپرېدو او عملي کېدو لپاره کار وکړي، هغه سيمه او خلک چې

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اقبال په خپلو اثارو کې ورته په ډېر درنښت قايل شوی او د دې درنښت دلايل هم مخکې ذکر شول ، نن سباله سختو ستونزو سره لاس او گړېوان ده او ستونزې د هرې ورځې په تېرېدو لا پسې ډېرېږي . که نن د سيمې هېوادونو او په ځانگړي ډول د اقبال لارويانو د سيمې ددغه روان ناوړين په برخه کې غفلت وکړ او پېغوري يې وکړه ، نو د هغې ورځې انتظار دې کوي ، چې د دې اور لمبې د دوی د کاله تر نغري ورسېږي او هغه وخت به بيا ډېر ناوخته وي .

***

شقایقې ازگلستان زنده گی

و طرز بېنښ علامه اقبال لاهوری

نعره زد عشق که خونین جگری پیدا شد
حسن لرزید که صاحب نظری پیدا شد
فطرت آشفت که از خاک جهان مجبور
خودگری، خود شکنی خودنگری پیدا شد
(پیام مشرق: ۲۳۶)

محمد اقبال، فرزند شیخ نور محمد و امام بی بی (پیشگامان
عرفان و تصوف اسلامی)، در ۱۸ حمل ۱۲۵۹ هـ ش مطابق ۹
نوامبر ۱۸۷۷ میلادی در شهر سیالکوٹ پنجاب دیده به جهان گشود.
نیاکان وی از برهمنان عالی رتبه کشمیر بودند؛ در زمان سلطنت شاه
زین العابدین (۸۷۲-۸۷۷) به دین مقدس اسلام مشرف گردیدند.
اقبال به این انتساب چنین تصریح میدارد. (۲)

تنم گلی ز خیابان جنت کشمیر
دل از حریم حجاز و نواز شیراز است
(می باقی: ۲۷۷)

مراېنگر که درهندوستان ديگر نومی بیني
 برهمن زاده رمز آشنایی روم وتبریز است
 (زبور عجم: ۱۳۰)

نخستین آثار نبوغ در اقبال : به محض اینکه اقبال هنوز در سن چهار سالگی نه رسیده بود، که گوشش به مفاهیم و مطالب، فصوص الحکم و فتوحات مکی محی الدین ابن عربی اندلسی انس گرفته بود. در مدت کم جلب توجه استاد و دوست پدرش شمس العلماء سید میر حسن قرار گرفت، و او را مجذوب خویش ساخت. همچنان در بین همصنفیان خویش سرآمد شاگردان گردید، در دوره دبستان چند روز بنابه دلایل نتوانست به درسهایش حاضر گردد. هنگام ورودش به صنف استاد پرسید «اقبال! چرا این قدر به دبستان دیر می آیی؟ او بالبخند کودکانه و چهره ای متفکرانه، استاد را چنین پاسخ داد «اقبال همیشه دیر می آید.» آموزگار به این جواب کنایه آمیز او لبخندی زد و آفرین گفت: زیرا اقبال درین جواب از نام خود به عنوان کنایه از بخت و شانس آدم ها استفاده نمود. (۳)

مطلب دیگری از استعداد بلند اقبال : سید میر حسن استاد وی، کودکی از عزیزانش را در کنار خود گرفته بود، و از خانه بیرون رفت و اقبال همراهش بود؛ بعد از مدت کوتاه استاد خسته شد و گفت: «اقبال! کمی این احسان را بردار؟» تا اینکه اقبال خسته شد و آن طفل را جلومغازه گذاشت تا قدری خستگی وی مرفوع گردد. سید میر حسن متوجه شد و گفت: «بغل کردن این بچه برای تو هم

علامه اقبال د افغانانو له نظره

دشوار است؟» اقبال باواژه ها بازی کرد و گفت: «خیر استاد! احسان شمابسی گران است.» (۴) در اینجانی زباز کرنام احسان مهربانیهای استاد را بیاد آورد که ارزش گران از این زحمت را دارد.

به محض اینکه شهرت و آوازه اقبال در شبه قاره هند در گوشه‌ها طنین انداز گردید، آنهم در زمان متعلمی. هنگامیکه اقبال از (اسکاچ میشن کاليج) به خانه آمد، پدرش از استادان و از وضعیت درسی اش پرسید. وی توضیحات کامل پیرامون وضعیت درسی و جایگاهش در بین اقرانش را به پدرش ارائه نمود. سپس نور محمد دست بر شانه اش گذاشت و به چشم های درخشانش خیره شد آنگاه گفت: «دلم میخواهد در برابر زحمت های که برای تحصیل تو میکشم، برایم پاداشی بدهی؟» اقبال پرسید: «چه پاداشی؟ من کوچیزی ندارم» نور محمد گفت «خدمت به اسلام همین!» تا اینکه مراحل آزمون از مکتب تداوم درس را به دانشگاه لاهور کشانید و اقبال به شهرت خود همه روزه می افزود. تا اینکه خبر آمد پدرش در بستر بیماری است. وی غرض عیادت پدرش به سیالکوٹ رفت و از وی پرسید: «آن عهدي را که من برای خدم به اسلام باشما بستم ایفا کردم یا خیر؟» پدرش در بستر مرگ گواهی داد: «تو پاداشی مرا پرداخته ای» (۵)

با اینکه اقبال با سرایش اشعار شورانگیزش شهرت خویش را در حلقه‌ات ادبی گسترده‌ش داده بود، اما قرأت دو منظومه خویش ذیل

عنوان « ناله ای یتیم » در سال ۱۸۹۹م در انجمن حمایت اسلام در لاهور و دیگری نیز در انجمن حمایت اسلام در لاهور ذیل عنوان « خطاب یتیم به هلال شب عید فطر » در سال ۱۹۰۲م جایگاهش را در مقام نخست شخصیت های ادبی شبه قاره هند قرار داد.

اما آنچه بیشتر در زنده گی اقبال تأثیر انداخت همان معرفت وی با استاد (سرتوماس آرنولد) دانشمند انگلیسی بود، که مدت چندین سال در دانشگاه های مختلف هند تدریس نمود. تحول بزرگی در اندیشه اقبال چون شمس بر مولانا، گذاشت. وی تاحدی به آن استاد خود تمایل داشت که هنگام عزیمت آرنولد به لندن ابیات زیبای که در آن احساس قلبی وی نسبت به استادش ملموس است، میتوان سراغ نمود.

تا ز آغوش وداعش داغ حسرت چیده است
همچو شمع کشته در جسم نگه خوابیده است
ابر رحمت دامن از گلزار من بر چید و رفت
اندکی بر غنچه های آرزو بارید و رفت

و بعد هم حسب درخواست آرنولد غرض تحصیلات مقطع دکتورا به اروپا سفر نمود، در آنجا با مشاهده جو عمیق از فاشیزم و ملیت پرستی که سرزمین اروپا را دچار انحطاط و سردرگمی قرار داده بود. تغییر در اندیشه اقبال رونما گردید. بعد از آن دیگر اقبال یک شاعر هندی نبود، بلکه بابر داشت او از قضایای بزرگ جهان در رایة نظریات احیاگرانه شرق برآمد، تابتواند شرق خوابیده به خصوص مسلمین را

علامه اقبال د افغانانو له نظره

بیدارنموده آنها را به تاریخ بزرگ و پر درخشش نیاکان واجدادشان متوجه نماید، تا عظمت شرق را دوباره برگردانند. (۶)

اینجاست اقبال پایانامه دکتورا خویش را «سیر فلسفه در ایران» برمی گزیند. و به مطالعه کتب معتبر فارسی دری همت می‌گمارد و زبان فارسی را به عنوان زبان رسا و سهل برای ابلاغ اندیشه‌ها و پیام بیداری کیان انسانی و اسلامی انتخاب می‌نماید. فلسفه خودی و رموز بیخودی را طرح نموده سرافرازیهای زنده گی را در پیمودن راه عزت، استقلال و آزاد زیستی میداند و در این مسیر دیگران را تحریک و ذهنیت میدهد، تا راه مردانه زیستی و آزاد منشی را پیشه گیرند.

**در جهان نتوان اگر مردانه زیست
همچو مردان جان سپردن زندگی است
تو که از نور «خودی» تابنده ای
گر «خودی» محکم کنی پاینده ای**

چون اقبال شاعر همه مکانها و همه اندیشه‌ها است، بابرگزیدن انسانیت بعنوان محور فکری، شعر خود را از قید زمان و مکان آزاد نموده، شاعری را به یکی از بزرگترین سرچشمه‌های الهام تبدیل نموده است. اقبال ملت‌های مسلمان را به وحدت فرامیخواند و رموز راز سر بلندیشان را نیز در این پدیده احساس میکند و اینها را از مرز بندیهای بی اساس و ناسالم بر حذر داشته اصل واقعیت حیات اسلامی را برای ملل اسلام چنین بیان میدارد.

ملت ازیک رنگی دلهاسـتی
 روشن ازیک جلوه این سیناستی
 اهل حق را حجت ودعوایکی است
 خیمه ها ازهم جدا، دلهایکی است
 ازججا زوجین وایرانیم ما
 شبنم یک صبح خندانیم ما
 کثرت هرمدعی وحدت شود
 پخته چون وحدت شود ملت شود
 لاإله سـرمایـه اسرار ما
 رشته اش شیرازه افکار ما

اقبال یکی از چالشهای بزرگی که جوانان شرق بخصوص
 مسلمانها به آن مصاب گردیده اند، تقلید کورکورانه و بی دون
 تفکیک خیر و شر اینها از غرب است. او آنها را از این گرایش شدیداً
 بر حذر داشته و بایان شیوا مطلب را چنین بیان میدارد.

آدمیست زارنالیست از فرهنگ

زندگی هنگامه برچیست از فرهنگ

امیدواری، راه وصل و طلوع خورشید نوین را در بستر فرهنگ
 و ادب شرق برای نسل مردم نوید میدهد.

پس چه باید کرد ای اقوام شرق؟
 باز روشن می شود ایام شرق
 در ضمیمه اش انقلا ب آمد پدید
 شب گذشت و آفتاب آمد پدید

البته باید گفت اقبال اندیشه جهانبینی خود را در چوکات فلسفه خودی بیشتر به زبان شعرونظم بیان داشته و تعریف که اقبال از این دومفهوم میکند چنین است. وی میگوید: «حقیقت فلسفه و شعر چیست؟ حقیقت فلسفه و شعر حرف تمنا و آرزو است، که گوینده جرأت ندارد آنرا روبرو به زبان آورد.»

دکتر شهین دخت مقدم صفیاری در توجیه از این نظراقبال اندیشه وی را چنین بازگومی نماید: «اقبال معتقد است که پیامبر «صلی الله علیه وسلم» اولین کسی است که مفهوم کامل حقیقت را که مبنای کامل فلسفه است به بشریت می دهد بهمین جهت اقبال توصیه می کند که هر فلسفه ای که مبتنی بر مفهوم نبوی نباشد، ناقص است و فقط عشق به خدا است که میتواند شالوده فلسفه انسانی و جهانی را پایه گزاری نماید و اساس این عشق همان خضوع و خشوع و تسلیم کامل به پیامبر است. اقبال همه راه ها و روش ها و منزل های فلسفی و روحی خویش را باینش و جهت یابی ایمان و عرفان اسلامی پیمود و دست آورد سفرها و مطالعات خود را که در مغرب زمین ساخته و پرداخته شده بود، در طبق اخلاص به هم وطنانش تقدیم کرد.»

شرق حق را دید و عالم را ندید

غرب عالم دید و اندروی خزید (۷)

اقبال باین برداشت که از وضعیت جهان داشت، از گوشه گیری و عزلت که صفت ناپسندیده جمعی از صوفی مسلکان، که دست از دنیا شسته و به کنج خلوت نشسته و در بروی خلق بسته اند بیزار است.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

او مسلکی که مردم را از زندگی و تلاش بدور داشته و از حقایق مهجور دارد و از وقایع جهان غافل نگهدارد، زهری مهلک دانسته و پرهیز از آن را توصیه نموده است. (۸)

قبای زندگانی چاک تـاکـی

چومـوران آشیان درخاک تـاکـی

بـه پرواز آی و شاهینی بیـاموز

تـلاش دانـه درخـشاک تـاکـی

اقبال پیروی مکتب خدمت به خلق و کوشش و تلاش است.

زندگی جهـد است و اسـتـحقاق نیـست

جـزبـه عـلم انـفـس و آفـاق نیـست

اقبال بی ریا و بی تکلف دنباله روعرفان واقعی است، پایه و اساس فکر و فلسفه او گرفته شده از قرآن و اسلام است. وی تاکید می‌ورزد روشن فکران متعهد باید چهارچوب فکری خود را با قرآن و اسلام تطبیق دهند، زیرا بدون آن بی چهره و بی هویت خواهند شد.

اقبال داعیه همبستگی مسلمین را بالا نموده آنان را به مبارزه از تجاوز بیگانه گان به معمار حرم فرامیخواند. وی باورمند است که مقدس ترین حریم، حرم دل است و کعبه دل را بر کعبه گل برتری ها است و تا حرم دل از سیاهی ها پاک نگردد کار مسلمانان طوریکه می‌خواهند به سامان نه میرسد.

فریاد از افرنگ و دلاویزی افرنگ

فریاد زشـیرینی و پرویـزی افرنگ

علامه اقبال د افغانانو له نظره

عالم همه ویرانه زچنگیزی افرنگ
معمار حرم بازیه تعمیر جهان خیز
از خواب گران، خواب گران، خواب گران خیز
از خواب گران خیز
(زبور عجم: ۱۴۰)

اگر انسان خود را نشناسد، در حقیقت زندگی را نشناخته است.

بـرون از ورطه بـود و عـدم شـو
فـزون تر زین جهان کـیف و کـم شـو
خـودی تـعیم رکن در پیکر خویش
چـو ابراهیم، معمار حرم شو (۹)

اقبال عمل را مقصود حیات میداند، عمل است ارزش آدمی نزد خدا و خلق بلند میبرد «وَقُلْ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (توبه: ۱۰۵) یعنی: بگوای محمدانجام دهید کارها را زیرا خداوند، پیامبرش و مسلمانان میبینند کار کرد شما را. اقبال عقیده دارد که حیات مبتنی بر فعالیت مستمر است. وی همیشه بر مبارزه مستمر تاکید دارد:

حدیث بی خبران است بازمانه بساز
زمانه باتونسازد تو بازمانه ستیز

اما اقبال میگوید: «اگر زمانه باتونسازد تو بازمانه بستیز».

او پیوسته در تلاش است تاراه رسیدن به مقصود و نجات این ملت در مبارزه دوام دار خسته گی ناپذیر جستجو نماید و بدین منوال

علامه اقبال د افغانانو له نظره

بامشاهده مظاهري ازبى خبريهاي مردم مشرق و نابساماني هاي زندگي آنها را ديده و از طرف سنگيني ديوارهاي سهمگين و بهم فشردۀ تمدن غرب را به روح انسان احساس کرده. از اين روفكرش متوجه به يكي از مهمترين مسائل روزگار مائي عني «شرق و غرب» نموده اكسير نجات بخش را در تمسك به عروت الوثقي محمدي ميداند؛ يگانه راه كاميابي را در پيمودن راه عزت و شكوه و نه ترس بودن از ناملايمات زندگي بر ميشمارد. (۱۰)

بِياساقي نقاب از رخ بـ رافكن
چكيد از چشم من خون دل من
به آن لحنى كه نى شرقى نه غربى است
نـوائى از مقـام «لا تخف» زن
(ارمغان حجاز: ۴۵۴)

اقبال با اينكه يك عارف و پارسا است، نقش عقل را در تعيين مسير درست، پرارزش جلوه داده آن را مابين تفكيك نيروها ميداند و عقل را بدو نوع تقسيم ميكند.

عقل خودبين دگرو عقل جهان بين دگراست
بال بلبـل دگرو بازوى شاهين دگراست
وى بارومندا است. آنگاه كه عقل همراه و مطيع دل و اساس آن
بر كتاب و حكمت مبتنى باشد، مى تواند ابناء بشر را از گمراهي
و ضلالت رهانيده، به راه مستقيم و رستگاري رهنمون گرداند.

برگ وسازما کتاب و حکمت است

این دوقوت اعتبار ملت است

اما آن فلسفه اقبال که جزی از جهان بینی اورا تشکیل میدهد تاکید بیشتر بر آن دارد، استقلال نفس است. همراه بامبارزه و مجاهده طبع فعال و وقاداو، که آرام و آرامش نمی خواهد. (۱۱)

ز شرر ستاره جویم ز ستاره آفتابی

سرمنزل ندارم که بمیرم از قراراری

دل عاشقان بمیرد به بهشت جاویدانی

نه نوایی درد مندی نه غمی نه غم گساری

(جاویدنامه: ۲۵۵)

اقبال بارومند است پیامبر اولین کسی است که مفهوم کامل حقیقت جهان را که مبنای کامل فلسفه است به بشریت می آموزد. عشق به خدا می تواند شالوده فلسفه انسانی و جهانی را پایه گذاری نماید و اساس این عشق همان خضوع و خشوع و تسلیم کامل به پیامبر است.

وی میگوید: هر بینش و یا فلسفه ای که جلوه ای از عشق خدا در آن نباشد یامرده است یا در آستانه مرگ قرار دارد.

می ندانی شور و مستی از کجاست

این شعاع آفتاب مصطفی (ص) است

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اقبال حرف برآن است، که برای پی بردن به اسرار عالم وجود آدمی را متوجه خودی اومی سازد، زیرا حقیقت نهایی عالم هستی را در آن می بیند.

از همه کس کناره گیر صحبت آشنا طلب
هم ز خدا خودی طلب هم ز خودی خدا طلب
چون به کمال میرسد فقر دلیل خسروی است
مسند کی قباد را در ته بوری اطلب
(زبور عجم: ۱۶۱)

به باور او خودی یا هستی مستقل حاصل مبارزه طولانی بشر علیه عوامل خارجی و داخلی خرابکارانه وجود اومی باشد، نه یک چیزی مفروض. (۱۲)

دلانــارائی پروانــه تــاکــی
نگیــری شــیوۀ مردانــه تــاکــی
یکی خــود را بســوز و خویشــتن ســوز
طــواف آتــش بیگانــه تــاکــی
(پیام مشرق: ۱۹۴)

با بررسی مختصر از اندیشه اقبال به عوامل آن نیز اشاره مینمایم:
بانیکه روش فکری اقبال بر محور فلسفه خودی آن بیشتر تمرکز دارد، از همین روزه به بررسی عالم اسلام اتکامی نماید. اقبال مسلمان هارا به گذشته تاریخ پرافتخارشان متوجه نموده، از ذلت امروزشان و عوامل آن نیز سخن به میان می آورد.

رزوگار پيشرفت های اسلام در بخش های مختلف زبان زد عام و خاص گرديد، بگونه ايکه رشک جوامع غيراسلامی را برانگيخته بود. آثار علمی اندیشمندان اسلامی در اعصار مختلف مبین این موضوع است. مقایسه این پیشرفت ها با وضعیت موجود جوامع اسلامی توجه بسیاری از دانشمندان عالم اسلام را معطوف داشته است. (۱۳)

اقبال از اندیشمندان است که کوشیده در برخی از آثارش به زبان شعر به بررسی علل و عوامل مشکلات جامعه اسلامی و موانع بیداری و پیشرفت آنان پردازد راه کارهای نیز ارائه نموده است.

۱- دوری از آموزه های دینی : اقبال اصلی ترین مانع پیشرفت جامعه اسلامی را دوری آنها از قرآن کریم و آموزه های دینی می داند.

خوار از مہجـوری قـرآن شـدی
شکوه سنج گردش دوران شـدی
ای چوشـبنم بـرزمین افتـنـده ای
در بـغل داری کتـاب زنـده ای
(رموز بیخودی: ۲۲)

۲- تفرقه : دیگر از عوامل عقب مانده گی مسلمین تفرقه است.
رشـته ی و حـدت چو قـوم از دسـت داد
صـد گره بـر روی کار مافتـاد

ماپريشان در جهان چو ن اختریم
 همدم و بیگانان ه از یکدیگریم
 بازارین اوراق را شـیراز ه کن
 بازار آئین محبت تـاز ه کن
 (اسرار خودی: ۷۲)

۳- رشد اندیشه ناسیونالیزم و قوم گرایی : باینکه اسلام دین جهان وطنی است، تمام جهان وطن مسلمان است. وحدت جهان اسلام یکی از موضوعات اساسی شعرو تفکر اقبال است. اما یکی از عوامل مانع پیشرفت مسلمانان و یکی از عوامل مهم در عدم توفیق آنان را در وحدت و همبستگی می داند.

نیست از روم عـرب پیونـدما
 نیست پابند نسب پیونـدما
 (مثنوی: ۱۱۰)

وی معتقد است انسانیت اصل است ملیت و نسب فرع آن :
 هنوز از بند آب و گل نرسـتی
 تو گوویی رومی و افغانی ام مـن
 مـن اول آدم بی رنگ و بـویم
 از آن پس هندی و تورانی ام مـن
 ۴- ترک بندگی خدا و پذیرش بندگی غیر : به نظر اقبال نباید انسان مسلمان غیر از خدا پیش کسی دیگر چهر سایبی نماید. در دیدگاه او سلطان و گدایکی است.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

به درگاه سلاطین تاجالین چهره سایی ها
پیاموز از خدای خویش ناز کبریایی
او بندگی دیگران و ترک بندگی خدا را نشانه ای بی بصری
میداند.

آدم از بی بصری بنده گی آدم کرد
گوهری داشت ولی نذر قبادو جم کرد
۵- غرب را آمال خود قرار دادند : یکی از بت های ذهنی ما
در قرن بیستم جاذبه های فریبنده ی دنیای غرب است. وی
هشدار میدهد که نباید فریب جذابیت های غرب خورد.

در غرب گردیدم و هم در عجم
مصطفی نایاب و ارزان بولوب
آن زخود بیگانه، این مست فرنگ
نان خود می خواهد از دست فرنگ
از فرنگی می خردلات و منات
مومن و اندیشه ای اوس و منات

پیشرفت مسلمانان، در سایه تعالیم قرآن و اهمیت آن به دانش اندوزی
موجب شد، که غریبان در مقاطع از زمان رشک برند. اما بامدد تفرقه ما
و وحدت آنان، این مطلب وارونه گشته و برق جاذبه های مادی غرب
چشمان برخی از افراد را خیره کرده، سراب آنان را چشمه کوثر می
پندارند.

درگذر از جلوه های رنگ رنگ
 خویش را دریاب از ترک فرنگ
 گرمکر غریبان باشی خیبر
 رویی بگذار و شیر پیشه گیر
 چیست روباهی تلاش ساز و برگ
 شیرمولاجوید آزادی و مـرگ

اقبال با تحذیر از کسانی که پیوسته در مسیر رسیدن به غرب
 و مقاصد معتبر آنان هستند. و می‌خواهند از تمدن و طرز زنده گی آنان
 تقلید نموده جوامع خویش را همانند بسازند. وضعیت نادرست
 و فریبنده آنان را چنین روشن بیان میدارد.

هم مسلمانان افرنگی مآب
 چشمه کوثر بجویند از سراب
 ای زافسون فرنگی بی خبر
 فتنه ها در آستین اونگر
 از فریب او اگر خواهی امان
 اشترانش را ز حوض خود بران

۶- عدم خود باوری : اقبال باورمند است، که شرق اسلامی
 هویت واقعی خود را که همانا هویت اسلامی است از دست داده
 و باید آن را بازیابد.

ای اسیر رنگ پاک از رنگ شو
 مومن خود کافر افرنگ شو

علامه اقبال د افغانانو له نظره

رشته ی سودو زیان دردست توسست
 آب روی خاوران در دست توسست
 ۷- افراط و تفریط در روابط کشورهای اسلامی بادیای
 خارج: اقبال در بین دو پایگاه افراط و تفریط در جامعه های
 آسیایی و آفریقایی در برابر غرب پایگاه سومی را اعلام میدارد.
 شرق حق را دید و عالم را ندید
 غرب در عالم خزید از حق رمید
 متعاقباً اعلام میدارد، تسلیم در برابر فرهنگ غرب ذلت است،
 بریدن از غرب و طرز تمدن او ماند در رکود است. باید علم و تکنیک
 غرب را پذیرفت تا بر عالم تسلط نموده بر طبیعت چیره شویم.
 علم از سامان حفظ زنده گی است
 علم از اسباب تقدیم خودی است
 علم و فن از پیش خیزان حیات
 علم و فن از خانه زادان حیات
 ۸- نابرابرای های اجتماعی در جوامع اسلامی : اقبال
 نابرابرای های اجتماعی در جوامع مسلمانان را نیز از عوامل عقب
 مانده گی به شمار می آورد.

فرد را ربط جماعت رحمت است
 جوهر او را کمال ازملت است
 توانی با جماعت یار باش
 رونق هنگامه احرار باش

فردمیگی—رد زملست اح—ترام
 ملت از افراد می یاب—دنظام
 به نظر اقبال شکوه و عظمت اهل دین و ملت بدون جمعیت
 و وحدت و همدلی امکان پذیر نمی باشد. باید در نقطه قوت که
 همانا وحدت است یکجا میشود.

اهل حق را زنده گی از قوت است
 قوت هر ملت از جمعیت است
 قوت دین از مقام وحدت است
 وحدت از مشهود گردد ملت است

اقبال وحدت را مایه حیات و یکی از اسباب قوام زنده گی مسلمین
 میداند. متأسفانه هنوز که ما در آستانه قرن بیست و یکم هستیم
 اختلافات بین ملل اسلامی به اوج خود رسیده است، که باتداوم این
 وضعیت هیچ گاهی نمیتوان ایده اقبال را در اصلاح جامعه و کنار هم
 قرار گرفتن حس نمود. در حالیکه وی قوام زنده گی کائنات بخصوص
 مجامع اسلامی را در شیرازه نمودند و وحدت میداند. (۱۴)

برگ و ساز کائنات از وحدت است

اندرین عالم حیات از وحدت است

اقبال باتأسی به قرآن کریم مسلمانان را به وحدت دعوت میکند
 و همه ای آنان را دارای یک اصل و ریشه می داند. و به جز اسلام هیچ
 مرز و بوم دیگری را به رسمیت نمی شناسد. اقبال معتقد بر این است

علامه اقبال د افغانانو له نظره

که توحید و رسالت حضرت محمد «ص» را تضمین کننده اتحاد مسلمانان و مایه حیات و همنوایی امت اسلامی می داند.

نتیجه :

علامه اقبال لاهوری، سیاستمدار، فیلسوف، ادیب، اندیشمند و شاعر سرگ پاکستانی یکی از افراد است که می کوشید جوامع اسلامی را با حیایی تفکر اسلامی در میان آنان، از خواب غفلت بیدار کند. عزت، آزاده گی، همت دانش اندوزی را به آنان پیش از پیش برگرداند. او بر این باور است دوری از آموزه های قرآنی، پرداختن به حسب و نسب، مرزبندیهای جغرافیایی، تفرقه مسلمانان، بیگانه پرستی... از جمله عوامل ضعف جوامع اسلامی به شمار میرود.

اقبال راه برگشت به عزت را، در بازگشت به خود، دانش اندوزی، آشنایی با حیل های غرب و دوری از آنها، ایجاد فکر اسلام وطنی و ترک مسایل ناسیونالیزم ملی و منطقه ی را، از جمله راهکارهای جهت مقابله با عبور از ضعف جوامع اسلامی بر می شمارد. راهکارهایی که همه در گرو بازگشت به دین و احیای تفکر اسلامی میسر است.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

سرچشمه ها:

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- لاهوری، محمد اقبال. (۱۳۸۶). کلیات اشعار، به کوشش عبدالله اکریان زاد، تهران، چاپخانه الهام.
- ۳- محقق، اسدالله. (۱۳۸۸). علامه اقبال در ادب فارسی و فرهنگ افغانستان، تهران، چاپخانه الهام، ص ۲.
- ۴- نظامی، برهان الدین. (۱۳۹۰). نگاهی به جهان بینی علامه اقبال لاهوری، تیزم استری آماده چاپ، ص ۸.
- ۵- حسن زاده، فرهاد. (۱۳۷۹). چراغ لاله. نشر کتابهای قاصدک، تهران، ص ۱۶.
- ۶- حسن زاده، هما اثر، ص ۱۸.
- ۷- فریده نی، محمد حسین. (ب ت). نوای شاعر فردا و اسرار خودی و رموز بیخودی، انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگ، ص ۳۳.
- ۸- مقدم صفیاری، شهین دخت (۱۹۸۹م). نگاهی به اقبال، ناشر: پرفسور شهرت بخاری، لاهور، ۲۶۵.
- ۹- مقدم صفیاری، همان اثر، ص ۲۶۸.
- ۱۰- شهین دخت، نگاهی به اقبال، ص ۲۶۹.
- ۱۱- مقدم صفیاری، همان اثر، ص ۲۷۵.
- ۱۲- نظامی، نگاهی به جهان بین علامه اقبال لاهوری، همان اثر، ص ت.
- ۱۳- جهان بنی علامه اقبال لاهوری، همان اثر، ص د.
- ۱۴- نظامی، همان اثر، ص، ص.

***

علامه اقبال ته!

کوزېري چې د زړه تل ته خبره د اقبال
د روح له سازه جوړه ده سندرې د اقبال

هوسی یې له زمريو نه خراج اخلي په زور
لري څه شاهیني مزاج کوتره د اقبال (۱)

هندارې له ډېرو ، زر له خاورو شول ارزان
خو لا هم ده ابداره مرغلره د اقبال

موجونه یو که څو، یو به که نه څو نه به یو (۲)
بس دغه زنده گي ده له نظره د اقبال

^۱ ډاکټر اقبال هغه مشهور بیت ته اشاره ده، چې:

سرزمینی کبک او شاهین مزاج

آهوی او گیرداز شیران خراج

^۲ دامسره هم د اقبال دیوې رباعۍ ژباړه ده، هغه چې وایي:

ساحل افتاده گفت: «گر چه بسی زیستم

هیچ نه معلوم شد، آه! که من چیستم؟»

موج ز خود رفته ای تیز خرامید و گفت:

«هستم اگر می روم، گر نرم نیستم»

علامه اقبال د افغانانو له نظره

له ستوريو هاغې خوا نور هم شته جهان (۱)
هممت د الوت څاڅي له وزره د اقبال

روان چې دی ترې وړاندې پیر د بلخ څراغ په لاس
منزل به خود جاریري له سفره د اقبال

لمرونه یې لیدلي وو په زړه کې د ذرې
زرگونه ستوري بل دي له شرره د اقبال

تندی ورباندې مات شي د غاصب او د جابر
غرض پر آینه نه کاږېره د اقبال

شاعر دی نرموي پنجه له خدایه سره هم (۲)
توبه چې حوصله ده څومره ستره د اقبال!

د خپل زړه په سیپې یې خپلې اوبشکې وخورې
خبره خو به خود وي مرغله د اقبال

---

^۱ د اقبال یوه اردو شعر ته اشاره ده، چې وايي:

«ستارو سی اگهی جهان اور بهی هی»

^۲ د «شکوه» په نوم د اقبال یوه مشهور اردو نظم ته اشاره ده.

د اقبال لاهوري په مزار

د غیرتونو د ننگونو د کاروان سـالاره
د ملتونو د نبضونو خـبرداره یـاره

هغه چې تا ورته د ټولې ایشیا زړه وایه
څه ترې خبر یې؟ چې په هاغه ملت څه تېرېږي؟
سلگۍ سلگۍ دی، ساندې ساندې دی، سنگر سنگر دی
د (فاتح هند) د بچو شپې په وېرانه تېرېږي

ای کاش چې تا هاغه (خود دار) ولس لیدلای شوای لږ
هغه چې (ورکړه) یې کوله نن له نورو غواړي
هغه سپرلی سپرلی جنت جنت وطن اقباله!
لمبې پرې بلې دي دوزخ دوزخ تنور تنور دی

یادونه :

دغه نظم ارواښاد عبدالمنان «ملگری» ډېر کلونه پخوا د
علامه اقبال پر مزار د حاضرۍ پر وخت لیکلې و، چې په
دغه غونډه کې د شکیب له خوا وړاندې شو .

عبدالاحد منگل

علامه اقبال ته !

د نړۍ د غورځنگونو نوی باب دی
ځکه نوی دی تر نویو لا شباب دی

د دې نوي گلستان مالیک د گلونو
لا تر اوسه د سرود سخن دریاب دی

که په توره او قلم شاه احمد شاه دی
اقبال هم د وجودي دنیا سیماب دی

څه ښکلا او څه انداز یې دی د ښکلو
په توران ، ایران ، هندو بنگال کې ناب دی

اقبال وایي چې ملت افغان دل است
دل هم است خو د اسیا د باغ گلاب دی

که په لاس یې زولنې په زړه زخمۍ دی
رقیب پوه دی چې ددې کلي ارباب دی

هر دشمن چې ورته ښځ په بد کتلي
تښتېدلی له میدان په شتاب دی

که تپه د یوسفزی ملالې سر ده
خه یې کرم چې په حجره کې مات رباب دی

ساقی نشته میخانه ده بې مطربه
هسې پاتې په مینا کې زور شراب دی

نه خمار د میو مست دی په محفل کې
نه په اور سوځلی سور رنگ د عتاب دی

هر رقیب چې د دې ښکلو جلال اخلي
دغه خیال یې دی محال معلوم چې خواب دی

هر یو اصل په خپل اصل پسې درومي
دا منگل هسې تشویش کړي چې بې تاب دی

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين

الذين هم خلائفنا بعدنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء

والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء
والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة

والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء
والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة

والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء
والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة

والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء
والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة

والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء
والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة

والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء
والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة

والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء
والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة

والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة
والجوارح والنفوس والدموع والدماء
والذين هم أئمتنا في الدين والسياسة

علامه اقبال د افغانانو له نظره

د انځورونو البوم

سفیر سید ابرار حسین د غونډې پرانسته کوي

اکاډميسين سلیمان لایق لیکوال او شاعر

علامه اقبال د افغانستان له نظره

استاد حبيب الله رفيع ليکوال او مؤرخ

څېړنوال عبدالشکور قیومي څېړونکی او ليکوال

علامه اقبال د افغانانو له نظره

پوهندوی عادلہ انوری د ښوونې او روزنې پوهنتون استاده

څېړندوی رفیع الله نیازی لیکوال او څېړونکی

علامه اقبال د افغانانو له نظره

سرمحقق محمد اصف گلزاد لیکوال او څېړونکی

پوهندوی صحرا علیزی د ښوونې او روزنې پوهنتون استاده

علامه اقبال د افغانانو له نظره

ډاکټر احسان الله درمل شاعر او لیکوال

څېړنوال عبدالمتین مونس لیکوال او څېړونکی

علامه اقبال د افغانانو له نظره

څېړنوال عبدالظاهر شکیب لیکوال

عصمت الله بهیر لیکوال او شاعر

علامه اقبال د افغانانو له نظره

نصرت الله ساپی شاعر او لیکوال

اخترمنیر فرهنگي او مطبوعاتي کونسلر

علامه اقبال د افغانانو له نظره

د غونډې گډونوال

د غونډې يوه څنډه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library